

„Minthogy ez által újabban terjed *a' lelket nemesítő* hangok mestersége, és *a' Nemzeti charaktert is erősíti*, szükségtelen volna *a' jó hazafiaknak* azt ajánlani, hogy ezen fogásoknak megvásárlása által segítsék a jó igyekezetet, melly tsak ez által várhat tökéletesedést, nagyobb kiterjedést, és foganatosabb munkálkodást.” És a 4. fogás recenziója* már teljes tisztasággal fogalmazza meg a tételt. „*A' Szép Mesterségeknek leghathatósabbika 's a' Nemzeti Tulajdonságnak kijelentésére legalkalmasabb Mesterség, a' Muzsika*, Ez, midőn az elme megfoghatóságával játszik, *a' szív érdeklését* olly erővel gyakorolja, hogy az ellene állhatatlanul elragadtatik. Ugyan azért valamint *a' Nemzeti érzéseknek* gerjesztésére nintsen hathatósabb eszköz; úgy azoknak megerősítésére sinsen kedvesebb és foganatosabb. – Ezt vegyék szívökre, kik még eddig *a' Nemzeti Muzsikáról* tsak könnyen gondolkodtak; ezt tekintsék, kik annak erejét nem betsülték. *A' Nemzet a' Muzsikájában él*. Ez vezérli indulatait, ez ejti ki öröme, vagy bánatra fakadó szavait; ez mérsékli mind egész testének, mind különkülön tagjainak mozgását. Az érzés, az ének, *a' táncz* ugyan annyi természeti muzsikák, tsak húrjaik különböznek. De, ha igazán vesszük, *a' tánczban* mind együtt találtnak. – Nagy hálaadást érde-

* Hasznos Mulatságok. 1824. II. Félév. 289. 1.

melnek tehát azok, kik a' Nemzeti Táncznak muzsikáját gyarapítják. A' mi tsak az által eshetik meg, ha a' Nemzetnek életéből, különböző történeteiből, 's mindennapi szokásaiból támadható indulatait hangokkal kiejtik. A' hangok természeti jelei az indulatoknak. Azért azoknak harmóniája szinte úgy fejezi ki a' szív gerjedelmeit, mint a' szók az elmének megfogásait."

Az egész korszak verbunkossal foglalkozó elvi megnyilatkozásai közt ez a legtisztább, legfejlettebb.

Kultsár lapjának szűk terjedelme immár kevés Rothkrepfnek, 1825-től kezdve cikkei a legmagasabb színvonalú folyóiratban, a Tudományos Gyűjteményben jelennek meg. 1825-ben és 1826-ban egy-egy ismertetést közöl. * „Magyarok által, vagy idegenektől, Hazánkat illető Külföldi nyelven íratott könyvekről”, melyekben az az elv vezeti, hogy minden érdekes és értékes, ami a magyar művelődéssel összefügg. Ez az elv vezérli e két bibliográfiai kísérlet közreadásában, melyekben lovasági altisztek kézikönyvétől kezdve Majláth János gróf német versein keresztül a hazai történelem zsebkönyvéig, és erdészeti természettantól Fessler professzor magyar történelmén át szépirodalmi almanachokig harmincegy könyvet ismertetett.

* Tud. Gyűjt. 1825. IV. köt. 108. l. és 1826. I. köt. 93. l.

Az 1825-ös évfolyamban megjelenik még egy Szép Mesterségek c. művészeti összefoglalója,* melyben a Magyar Nóták Veszprém Vármegyéből első négy fogásáról ad összefoglaló ismertetést. Kitér ebben a kritikában a „magyar nóták” (értsd verbunkos-táncdarabok) zongorára való letevésének technikai kérdéseire is. Kifejti, hogy a verbunkos csak hegedűn szólal meg a maga teljes érzelmi és kifejezésbeli gazdagságában. Ezért a zongoralejtésben a dallamnak feltétlenül uralkodnia kell a kíséret fölött. A basszusnak finoman, halkán kell megszólalnia, nehogy a diszkantot elnyomja. „...a’ Szerkeztető... a’ Baszszt tzi frán ne alkalmaztassa, ha mindjárt a’ felsőbb muzsikai törvények kívánnák is, különben üres lesz a’ nóta, és elveszti nemzeti characterét, ’s nem hasonlít a’ magyar nótához. ...kérdézzék meg ön magokat, mellyik magyart szeretik inkább hallani, ’s azt fogják választani, mellyre legszívesebben táncolna valaki; ez pedig bizonyosan a’ leszen, mellynek Baszsza a’ feljebb érintett mód szerint van téve.”

Feltűnő ebben a fejtegetésben, hogy az alapos zenei műveltségű Mátray a szerkesztés szabályait is feláldozza a „nemzeti character” kedvéért. Talán ezzel veszi kezdetét az a hosszú sor, mely a következő korszakok naturalista zeneszerzőiből áll. De

* Tud. Gyűjt. 1825. VI. köt. 72. 1.

Mátray, éppen nagy zenei tudása folytán, nemigen követett el súlyos szerkesztési hibákat, míg a naturalisták annál gyakrabban. Az említett cikkben fejti ki először egy másik elvét is, mely a magyaros prozódiaival kapcsolatos. A Hébe egyik számában megjelent, Teleki Ferenc versére írott Huszárdalról írja: „...muzsikája kitől van? nincs odatéve; de megbocsásson ennek szerzője, ha arra bátorkodom figyelmetessé tenni, hogy a Huszárdal magyar dal, nem pedig német $\frac{6}{8}$ részű nótát érdemlett volna. A' versek láb-neme sem engedi ezen tactusú muzsikát; mert épen ezért kéntelenítetünk az említett dal éneklése közben sok magyar rövid szótagot hosszasan énekelni, pedig ez nemigen illik a' bajszos Magyar szájába.” További esztétikai működése folyamán is gyakran hívja fel a figyelmet a magyaros prozódiaira. Műveiben szigorúan követi irányelveit a szövegi és dallami hangsúly egybeesésére, a versláb és a zene hosszú, ill. rövid tagjainak megfelelőzésére vonatkozóan. Nagy haladás ez a jambus-dallamok vagy a korai – s valljuk meg, ugyanúgy a későbbi – operai prozódia után.

Ilyen előzmények után írja meg Róthkrepf Gábor nagy zenetörténeti összefoglalását A Muzsikának Közönséges Története címmel.* Az első két

* Megjelent a Tud. Gyűjt. következő számaiban: 1828. VI. köt. 3–39. l.; 1828. X. köt. 3–49. l.; 1829. II. köt. 42–67. l.; 1829. III. köt. 67–89. l.; 1830. IV. köt. 28–49. l.; 1832. VII. köt. 3–38. l. és 1832. VIII. köt. 87–101. l. Összesen 209 lap terjedelemben.

közlemény az egyetemes zenetörténetet tárgyalja, a többi négy a magyar muzsika történetét.

A muzsika történetét Róthkrepf két nagy részre osztja. Az első a kezdetektől a kereszténységig ad áttekintést, és magában foglalja az egyiptomi, zsidó, görög és római zenét, a második a kereszténységtől napjainkig tekinti át Európa teljes zenetörténetét.

Az első részletes és a mai zenetudomány szempontjából is helytálló fejezet a görög zene ismertetése. A görög zenéről szóló fejezet a magyaron kívül az egész mű legalaposabban megírt része.

A rómaiak zenéjét röviden ismerteti Mátray, mondván, hogy a görögből származik, s „hogya is virágozhatott volna náluk a’ muzsika, mikor azt többnyire Görögök és rabszolgákra bízta?” Összefoglalásszerűen ír a római muzsika történetéről, de csak a zenegyakorlat szempontját véve figyelembe, majd hangszereket, muzsikusokat és a római zene antik s korabeli irodalmát veszi számba.

Már az első részből kitűnik, hogy Mátray műve lényegében kompiláció, a rendelkezésre álló források adatainak gyűjteményes összefoglalása.

Az „Újabb Muzsika története” bevezetésében előrebocsátja, hogy a zene „leginkább Európaiak által emeltetett mai tökéletességre kizárván a’ többi földrészen élő míveletlenebb nemzetek muzsikáját, mellynek a’ vett tudósítások szerint tsekélysege és kevés előmeneteléről bizonyosokká tettünk, csak az

Európaiak 's többnyire keresztények muzsikájáról fogok értekezni". A tárgyalandó zeneanyagot kétfelé osztja: egyházira és világra. Utóbbi ismét feloszlik drámai és kamarazeneire; különös módon az előbbihez sorolja a táncmuzsikát és a népdalt is, míg a kamarazene körébe tartozik a hangszeres zene minden fajtája. Elöljáróban még megjegyzi, hogy „a' hangmívészség kiterjedése olly nagy, hogy kimerített történetét előadni lehetetlen". A fejlődés talpkövét – írja Mátray – az egyházi zene rakta le, és a fejlődés eddigi csúcspontja a XVIII. század zenéje, „mellyről mindig fellyebb emelkedik annyira, hogy az emberi elmének ezen óriási munkáját elegendően tsudálni nem lehet".

Legelőször azt kell megállapítanunk, hogy ez a munka úttörő, első a maga nemében. Ami zenetörténeti publikáció addig magyar nyelven megjelent, az vagy csak a magyar anyaggal foglalkozik (Pray, Stock, Krüchten stb.), vagy az általános zenetörténet egy-egy fejezetét, nagyobb zeneszerzői egyéniségeket ragad ki és dolgoz fel (Holéczi, Döbren-tei). Mátray az első, aki a *teljes* zenetörténetet áttekinti. Műve egyéninek mondható, nem idegen nyelvű munka fordítása, mint annyi magyar nyelvű tudományos összefoglalás ebben a korban. S ezáltal is újítóvá válik Mátray a magyar tudománytörténetben. Mert műve nemcsak első a maga nemében, de mint önálló munka is első. A többi szaktárgy

területén idegen nyelvű (latin vagy német) összefoglalások fordításai előzik meg a magyar nyelvű önálló munkákat.

De A Muzsikának Közönséges Története a magyar szellemi műveltség felemelkedésének útján is fontos állomás. Ezzel a művel áll előttünk legutóbban Mátray szerepe. A fiatal muzsikos, aki „a nemzeti magyar zenéhez kisdéd korától fogva mindég szenvedéllyel viseltetett”, aki ebben az időben ad ki nyomtatott népdal-, illetve verbunkosgyűjteményeket, méghozzá az elsők között, aki az asszimilált magyar teljes odaadásával és lendületével áll a nemzeti muzsika ügyének harcosai közé, ez a Mátray írja meg az első egyetemes zenetörténetet magyar nyelven. Ezt a munkáját – még kimondatlanul – ugyanaz a felismerés hatja át, amely később egész élete műveire jellemző: a magyar kulturális fejlődés egyetlen helyes útja csak az lehet, hogy megtartva nemzeti jellegzetességeinket, ápolva és tisztelve a nemzeti hagyományokat, *el kell sajátítanunk* az európai műveltséget, meg kell ismerkednünk az egyetemes kultúra eredményeivel, sőt, ami jó bennük, azt át kell vennünk, és szintézisbe kell hoznunk a magunkéval. Csak ez az út vezet a magyarság felemelkedéséhez.

Ehhez a felismeréshez, ilyen öntudatos fogalmazásban, magyar muzsikos Mátray előtt nem jutott el. Egyik oldalon ott áll Verseggy, aki a „Rikóti

Mátyás"-ban mozarti dallamokat emel magasra, és ugyanakkor ősi népdalt figuráz ki; a másik oldalon a verbunkosszerzők (Csermák néhány kísérletétől eltekintve) *csak magyar* művei. Az *adott történelmi helyzetben* a magyar jelleg, az ősi hagyomány hangsúlyozása volt az elsődleges kötelesség. Ez vihette csak előre a magyar felemelkedés ügyét. Mátray egész életművével e mellett állt is ki. De ugyanakkor messzebb is látott, és egyetemes zenetörténetével felhívta a figyelmet a *másik* oldalra is.

Mátray műve valójában alig mondható zenetörténetnek, inkább adatgyűjtemény, bizonyos rendszer szerint csoportosított, anekdotikus betoldásokkal élénkített zenei lexikon. Hatalmas olvasottságának anyagából kiemelt minden zenei vonatkozású adatot, és ezeket minden reflexió, az összefüggések feltárása nélkül és úgyszólván a teljes objektivitás fényénél rendszerezte. Az országok szerinti beosztás már önmagában véve majdnem kizárja az összefüggések és kölcsönhatások elemzését, bár több helyen erre is tesz kísérletet. (Egyházi zene és olasz muzsika hatásai!) Még fokozza ezt a hibát az országokon belüli rendszerezés: egyházi és világi zene, majd a hangszerek és zeneszerzők ismertetése. A történeti részekben is főleg a zenei gyakorlatra, a zenei élet kialakulására fekteti a fő súlyt, stílusok elemzése, egyes iskolák vagy zeneszerzők hatásának kimutatása csak elvétve szere-

pel. Rendszerét Mátray önmaga szerkesztette meg, sehonnan sem vette át. E munkamódszer okát, gyökerét – minden valószínűség szerint – a szerző sajátos hajlamaiban kell keresnünk. Egész munkássága, irodalmi művei és Széchényi könyvtári tevékenysége mind-mind arra mutatnak, hogy alapvető módszere, egyéniségének fő megnyilvánulási formája a rendszerezés, a katalogizálás, a bibliografikus összeállítás volt. Ez az alaptulajdonsága – művein kívül – megnyilvánul még apróbb dolgokban is, pl. a hagyatékában maradt két kötetben: „emlékmondások gyűjteménye két kötetben ily tizim alatt: kézi könyv, melybe némely nevezetes íróknak s más egyebeknek jeles, vagy emlékezetre méltó mondásaik feljegyeztettek Rothkrepf Gábor által. – Emlékmondások nagyobb gyűjteménye; kötetlen lapokra írva s a szerzőkre beosztva”.*

A mű tehát kompiláció. De olyan óriási olvasottságon, annyi adaton nyugvó kompiláció, hogy már részben önálló és mindenestre alapvető műnek nevezhetjük. Szemléltető példa kedvéért álljon itt a forrásul megnevezett és felhasznált művek jegyzéke:

Mosel: Geschichte der Tonkunst.

Tartini: Trattato di Musica.

* Bartalus i. m. 19. l. és az idézett önéletrajz.

Dömény-Maloveczky: Útmutatás a Klavir helyes játszására.

Sulzer: Geschichte des Transalp. Daciens. – Theorie der türkischen un griechischen Tonkunst.

Saxo Grammaticus: Historia Daniae.

Olaus Magnus: Historia Gent. Sept.

Krantzius: Chronica Regnorum Daniae, Sueciae et Norvegiae.

Hieronymus Magnus: Miscellanea.

Bayle Zenei Lexikona.

Dr. Hartmann: Geist des Menschen.

A „Hasznos Mulatságok” egyes cikkei.

John Hawkins zenetörténete.

Montesquieu munkái.

Hanway: Reisen durch Persien.

Böcklin: Fragmente zur höheren Musik.

Gáti István: A klavirozás mestersége, előljáró beszéd.

A Felső-magyarországi Minerva és a Széplitteraturai Ajándék egy-egy cikke.

Platon egyes művei.

A Biblia.

Mizler: Musik Bibliothek.

Herder: Geist der hebr. Poesie.

Pfeifer: Über die Musik der alten Hebräer.

Plutarkhosz.

Homérosz.

Szász Mózes: A régi görögök muzsikája.

Marpurg: Kritische Einleitung zur Musik der Alten.

Roussier: Mémoire sur la musique des anciens.

Funke: Real Schullexicon.

Barthélemy: Anacharsis utazása.

Meibom: Antiquae Musicae Scriptores.

Bartholin: De tibiis veterum.

La Borde, Burney és Forkel egy-egy műve.

Busby-Michaelis: Allgemeine Geschichte der Musik.

Schubart: Ideen zu einer Aesthetik der Tonkunst.

Albrechtsberger: Sämtliche Schriften.

Gerber: Alt und neues Tonkünstler Lexicon.

Naegeli: Vorlesungen über Musik.

Julius Caesar és Tacitus.

Stachelberg: Der Apollotempel zu Bassae in Arcadien.

Nem tudhatjuk, hogy e műveket Mátray mind olvasta-e, vagy már kész hivatkozásokat vesz át (a magyar zenetörténeti részből kiderül, hogy például Gerber lexikonját és La Borde zenetörténetét nem látta). De az bizonyos, hogy a felhasznált adattömeg mennyisége imponáló.

★

Mátray zenetörténetének második része a fontosabb számunkra. Ez tárgyalja – négy közleményben – a magyar muzsika történetét. Felbecsülhetetlen értékű adattár ez a munka a magyar zenetudomány számára. Igen sok adata egyedüli említése az illető szerzőnek vagy műnek, de ezenkívül is az egész munka hangyaszorgalommal összegyűjtött, aprólékosan részletes tára a magyar muzsika történetének. Nem szabad elfelejtenünk, hogy Mátray idejében a forráskutatás, az emlékek begyűjtése még nincs azon a fokon, mint például pár évtizeddel később, Bartalus publikációi idején. Tehát Mátray jóval kevesebb helyről szerezhette zenei adatait, de az irodalmi, történettudományi és diplomatikai anyag úgyszólván teljes művében.

Helyzete valamivel könnyebb volt a magyar rész megírásánál, mint az egyetemes zenetörténetnél. Ebben a tárgykörben ugyanis vannak elődei, akiknek munkáit Mátray részben olvasta. Két közlemény emelkedik ki közülük: *Kruchten József* pesti ügyvéd cikke a „Caecilia” c. mainzi zenei folyóirat hasábjain: „Über das Musikwesen in Ungarn”,* és *Samuel Friedrich Stock* névtelenül megjelent közleménye a lipcsei Allgemeine Musikalische Zeitung 1814. évfolyamában, „Geschichte der Musik in Sieben-

* 1826. V. köt. 20. füzet. (Megjelent a „Die Biene” című pesti lap 1830. augusztus 1. és 23-i számában is.)

bürgen” címmel.* E két cikkből sok adatot vett át Mátray, rendszerint megnevezve a forrást. Pray György latin nyelvű összefoglalása La Borde francia zenetörténész részére nem került a kezébe, nem említi sehol a források közt.

A magyar muzsika történetét Krüchten egy másik cikkéből** vett idézettel kezdi: „Ha régiebb íróink több e’féle (muzsikát ’s muzsikusokat illető) esmereteket feljegyzettek volna, nem kellene most sok olyan vádakat olvasnunk, melyeket vidám ortzával nem olvashatunk.” Majd keserűen így folytatja: „Valóban hazánk történetének talán egy ága sinszen, melly olly silány tudósításokból állana, mint a’ hazai muzsika eránt tett jegyzetek. Egész történeti foliantokat forgathatunk, ’s arról egy szót sem fogunk találni, vagy ha találunk is, olly tsekélység az, hogy tudni vágyásunkat ki nem elégítheti.” Hivatkozván egy teljes magyar zenetörténet megírásának óriási nehézségeire, így fogalmazza meg munkája célját: „...e’ tsekély munkám fő tzélja tsak az, hogy Hazánknek tudós férj fiait szép míveink ezen történeti tárgyára részszerént figyelmetessé tévén felébresszem, részszerént a’ haza nevében meghívjam, hogy avval a’ talán már eddig vagy jövendőre ebbeli gyűjtött betses jegyzéseiket

* Magyar fordításban közölte Major Ervin a Muzsika 1929. 3. számában.

** Tud. Gyűjt. 1819. XI. köt. 72. 1.

közleni ne terheltessenek, mely fáradtságokért há-
láknak koszorúja számokra örökké fog zöldelni.”
Felsorolja ezután a magyar szerzőktől megjelent
zenei tárgyú cikkeket és értekezéseket, különös te-
kintettel a magyar nemzeti muzsikára,* majd az
előzőkben szokásos rendszerezés szerint először az
egyházi muzsikát tárgyalja.

A nagy munka utolsó fejezete a magyar szerze-
mények bibliográfiája.

Mátray bibliográfiája 206 művet tartalmaz.**
Ebben is úttörő – mint annyi másban –, és ebben is
szinte megszállott rendszerező hajlamának meg-
nyilatkozását látjuk. Már említettük, önéletrajza
alapján, hogy minden fellelhető magyar vonatko-
zású zeneművet megszerzett. Nyilván ezek nyo-
mán állította össze e hatalmas lajstromot, mely ma
is nélkülözhetetlen segédeszköze a magyar zene-
történeti kutatásnak.

Munkája végére érve, túlzott szerénységgel így
búcsúzik az olvasóktól: „Íme ezek azok, melyeket
a' Magyar Muzsika ügyében közleni tudok. A' mi

* A később felsoroltakon kívül itt e forrásokat említi meg
Mátray: Verseggy: Értekezések a' Muzsikáról; a Hasznos Mu-
latságok cikkei; Spech János: A' muzsikának mai állapotjáról
's abbéli ízlésről Párisban (Tud. Gyűjt.); Gáti István: Klavírozás
Mestersége; Egy ifjú gondolatjai a' Muzsikáról (Felsőmagy.
Min.); Kossuth: Muzsika tanulása szükséges volta (Szép Litter.
Aj.); Simon: Egy szót a' Klavir melletti, és éneklés közötti moz-
dulatról (T. Gy.); Holéczi: Mozart élete (T. Gy.).

** A Mátray által nem részletezett Fusz-, Hummel- és Spech-
művek nélkül.

meg hibázik, azt más derék Hazafiak, reményilem, igyekezni fognak kipótolni, mások pedig tökéletlen munkámat, mint a' fel vett tárgyban első zsenjét, kegyes kémélléssel fogják megítélni."

★

Egy év eltelte után közölte a Tud. Gyűjtemény Mátray zenetörténetének első „Toldalékát”. Időközben egyesek felfigyeltek munkájára, így pl. a Hasznos Mulatságok örömmel üdvözli a magyar zenetörténet megjelenését.* „El nem mulaszthatjuk itt, hogy ditsérettel ne említsük Rothkrepf Gábor Úrnak fáradságos hazafiúi munkáját, mely által a' Muzsika történetét és Literaturáját a' Tud. Gyűjt. múlt eszt. köteteiben, és az idén folytatólag a' IV. köt. leírta, fő gondját egyedül a' magyar Muzsika történeteire fordítván, 's a' mostani időkig lapozván."

Az új közlést Mátray így indokolja bevezetőjében: „... [nem] szólamlanám meg újólag ezen száraz tárgyban, ha 1827diki esztendő végétől fogva a' Magyar hangászat körében új Datumok, 's azolta újonnan megjelent munkák nem jöttek volna figyelmem alá, mellyeknek közlését, ha már a többit tettem, annyival is inkább kellett folytatnom, mivel más nálam érdeemesb Valaki ügyemet mind eddig

* Hasznos Mulatságok. 1830. 371. l.

fel nem fogta.” Elégedetlenség szól ebből a hangból, a kor magyar társadalmának közömbössége miatti elégedetlenség. És a bevezető elején mintha gúny is csendülne ki az elégedetlenség mögül, a csokonais, kölcsseys gúny, az „Az is bolond, aki poétává lesz Magyarországon”-hang. „...a’ T. Redactio elég böltsen látta által, hogy a’ Magyar olvasó közönség nem olly kiterjedett, mint a’ Német, vagy a Frantzia, és így illyes tárgy minálunk még tsak igen keveset interessál. Annál kevésbé lehet tehát illy száraz tartalmu munkával egyhuzomban megkínálni valamennyi, de a’ nélkül is kevés számú olvasóinkat; mert hányan vannak nálunk, kiket a’ Muzsika történeti (ha mindjárt Hazai is) előmente akár tudományosan akár tsak mulattatva érdekelhetne.”

De mégis dolgozik, gyűjt, olvas: „Legalább nem panaszkodhatnak a’ későbbi boldogabb kor Magyar olvasói, hogy ezen tárgyat henyélve mellőztük el, minekutána más nemzetek ezen minden tekintetben jeles szép művet századokkal előbb, mint mi, méltatták figyelmökre.” Legjobb megoldásnak azt látja, hogy a magyar zene történetét kellő terjedelemben, külön könyvben adhatná közre, de ezzel várni kell arra az időre, „a’ midőn Hazánk magasabb tökéletesedése, tehát kedvezőbb pénzbeli állapotja is elegendő hitellel fog biztatni”. (És a magyar közönségnek valóban évtizedekig kel-

lett még várnia, míg az első magyar zenetörténeti könyvek: Bartalus Magyar Orpheusa és Hofecker Imre A magyar zene egyetemes története c. műve megjelent.★)

Időközben két fontos forrásmunka jelenik meg, melyekből Mátray újabb zenei adatokat meríthetett: Toldy Handbuch der ungarischen Poesie-je és Csaplovics Gemaelde von Ungern c. műve. De hangyaszorgalommal gyűjtötte össze az újságok zenei tárgyú híradásait is, és mindezt beledolgozta a Toldalékba.

★

Ha Mátray-Rothkrepf magyar zenetörténetét kellőképpen akarjuk értékelni, két szempont merül fel döntő fontossággal: mennyiben felel meg műve a szakszerű követelményeknek, s mennyiben fejezi ki kora szellemi áramlatait. E két szempont mellett ismételten leszögezhetjük A Muzsika Közönséges Története úttörő mivoltát és ma is használható forrásmunkajellegét.

A szakszerűség szempontjából nagyjából ugyanazt állapíthatjuk meg, amit az egyetemes zenetörténet értékelésénél: Mátray műve nem fedi teljesen címét, inkább adattár, mint zenetörténet. A magyar rész is majdnem teljesen egészében laza rendszerbe foglalt adatok sora; kiolvasható ugyan eb-

★ Előbbi 1869-ben, utóbbi 1890 körül, 2. kiadásban 1892.

ből az adathalmazból a magyar zene – főleg a zenei gyakorlat – története, de a gyökerek megmutatásával, muzsikánk tényleges *zenei* emlékeinek vizsgálatával itt is adós marad a szerző. Csak a verbunkos kap részletes zenei elemzést (s ebben viszont nem vetődik fel az egész stílus döntő kérdése: honnan ered a verbunkos, magyar-e egyáltalán, népi-e), de pl. a korabeli színpadi muzsikák, melyeket Mátray pedig hallhatott, már csak felsorolások tételei maradnak. Másik nagy hibája a műnek itt is a rendszerezés sutasága. Ebben a részben ugyan nem zavar annyira ez a tagolás, mint az általánosban, de itt is gátolja az áttekintést a történeti részek és a zeneszerzők ismertetésének szétválasztása, a világi muzsika erőltetett háromfelé osztása. Maguk az adatok megfelelnek a kor tudományos színvonalának. Sokat közülük megcáfolt vagy lényegesen kiegészített a zenetudományi kutatás, de ez viszont minden tudományágban így történt. Mátray adatainak túlnyomó része, döntő többsége azonban ma is helytálló.

Nézzük meg, milyen apparátussal dolgozott a szerző zenetörténete magyar részének összeállításánál. A következő műveket használta munkájához (az idézés sorrendjében):

Balogh Samu: A' Muzsikáról közönségesen és különösen a' templomiról.

Wallaszky: Conspectus reipublicae litterariae in Hungaria.

Molnár: Notitia eorum Leelis.

Kruchten József cikke a Tud. Gyűjt.-ben, valamint a Caeciliában (Über das Musikwesen in Ungarn).

Balla Károly cikke a nemzeti táncmuzsikáról (a Tud. Gyűjt.-ben).

Stock (névtelenül): Geschichte der Musik in Siebenbürgen. (A lipcsei Musikzeitungban.)

Calanus: Attila, ed. Bél Mátyás.

Hormayers Taschenbuch 1807.

Péterffy: Sacra Concilia Regni Hungariae.

Schwandtner: Nuptiae Regis Matthiae.

Cantus Catholici.

Bozóki: Énekeskönyv.

Priscus Rhetor munkái, ed. Bél Mátyás.

Bél Mátyás: Adparatus ad Historiam Hungariae.

Horváth János értekezése a régi magyarokról.
T. Gy. 1817. II. k.

Anonymus krónikája.

Thuróczi krónikája.

Fessler: Geschichte der Ungarn.

Engel: Geschichte von Holitsch und Vladomirien.

Drugeth Bálint naplója, ed. Szirmay.

Pray: Annales.

Kazy: Historia Hungariae.

Bethlen Farkas: Historia.
 Schwartner: Statistik des Königreichs Ungern.
 Endrődy János: Magyar Játékszín.
 Magyar Theatrumi Almanak 1815.
 Könyves Máté: Magyar Játékszini Zsebkönyv.
 Korabinszky: Geographisches Lexikon von Ungarn.
 Cuspinianus: De Congressu Maximiliani.
 Kovachich: Repertorium.
 Toppeltinus: Origines et Occasus Transsylvanorum.
 Toldy: Handbuch der ungarischen Poesie.
 Conversations-Lexicon, Leipzig.
 Majláth: Geschichte der Magyaren.
 Bitnicz: Magyar Nyelvtan.
 Piringer: Ungarns Banderien.
 Csaplovics: Gemaelde von Ungern.
 Taschenbuch für die vaterländische Geschichte.
 Allgemeiner Musikalischer Anzeiger.
 Jahrbuch der Tonkunst von Wien und Prag.
 Gerber: Neues historisch-biographisches Lexikon der Tonkünstler, I. és II. kiadás.
 Faber: Statistica Hungarica.
 Rumy: Monumenta Hungarica.
 Engel: Monumenta Hungarica.
 Magyar Plutarchos.
 Wiener Theaterzeitung cikkei,

valamint a Tudományos Gyűjtemény, Hasznos Mulatságok, Magyar Kurir, Sokféle és egyéb folyóiratok cikkei.

Mindazok, akik Mátray előtt a magyar zene történetével foglalkoztak, nagyjából ugyanilyen jellegű munkát végeztek, csak sokkal kevesebb gondossággal és sokkal kevesebb adattal. A három legfontosabb előd – Pray György, Stock és Krüchten – műveire vonatkozik ez legfőképpen. A három közül Pray az úttörő, Krüchten cikke a legalaposabb. Mátray zenetörténetének tárgyalása folyamán több ízben rámutattunk erre a cikkre, adatait túlnyomó részben átvette Mátray. Ez a cikk sem tartalmaz elvi megállapításokat, illetve helytelen – éppen Mátray által megcáfolt – nézeteket vall. Krüchten valószínűleg olvashatta La Borde francia zenetörténész könyvének magyar részét, ugyanis több adat közös bennük. (Ámbár ezek az adatok eléggé közismertek és hozzáférhetők lehettek már az 1810-es évek végén, mikor Krüchten cikkét írta.) La Borde – mint Isoz Kálmán kimutatta – Pray György összeállításából vette át adatait. Pray latin nyelvű összefoglalása inkább történelmi jellegű, mint zenei. Ő jegyzeteiből három nap alatt állította össze azokat az adatokat, melyek a különböző kódexekben és egyéb művekben a magyar zenére vonatkozóan felfedezhetők voltak. Az egész Pray-féle levél-

ben a leglényegesebb az a nyelvtörténeti alapon keletkezett megállapítás, hogy a magyarság ősi hangszerei mind fúvósok voltak. Pray összeállítása, mely egyébként a magyar tánc történetével is foglalkozik, csak a mohácsi vészig terjed. Samuel Friedrich Stock cikke az erdélyi muzsikáról már csak azért sem gyakorolhatott lényeges hatást Mátrayra, mert ez a cikk a fölényeskedő, sovíniszta szász polgár műve, aki csak lenéző és gúnyos hangon tud beszélni a magyar kultúráról, a magyar zenéről. A magyar zenei gyakorlatban oly lényeges szerepet játszó cigányokról csak mint a „lakosság söpredékéről” beszél. Természetes, hogy ezek után a szász városok zenei élete mintaszerű Stock beállításában. És ennek a szász zenekultúrának legfőbb érdeme a szerző szerint az, hogy mindig igyekezett lépést tartani az anyaországi – azaz német – zenei élettel. Mindennek ellenére Mátray több *tárgyi adatot* átvett e cikkből.

Amint mondtuk, Mátrayt tekinthetjük a magyar zenetudomány alapvetőjének. Összefoglaló munkája után kerülhetett csak sor a különböző részletmunkákra, melyeket maga Mátray kezdett meg a Tinódi-dallamok kiadásával és más munkáival. Követői is – főleg Bartalus és Fabó Bertalan – az általa mutatott úton haladtak.

★

A zenetudós Mátray azonban nemcsak a történeti összefoglalás terén volt úttörő. A Tud. Gyűjtemény hasábjain megjelent zenetörténettel egy időben adta ki táncgyűjteményeit is. 1826 és 1830 közt láttak napvilágot a Pannonia, Hunnia és Flora címek alatt megjelent füzetek, amelyek a Veszprémvármegyei Nótákkal együtt (első „fogás”: 1823) első ízben közölnek sorozatosan verbunkos- és népdalfeldolgozásokat. A hagyomány megőrzése szempontjából ekkor még egyet jelentett a *népi* és a *régi*, egyformán fontos volt mindkettő. De míg a veszprémi sorozat csak verbunkosokat adott közre, Mátray gyűjteményeiben népdalokat is találunk.

(A Veszprémvármegyei Nóták anyagához egyébként Mátray is hozzájárult. Amint „A T. N. Veszprém Vármegyébe kiadott Magyar Nótákról való Jegyzőkönyv”-ből kiderül, március 24-én Rothkrepf Gábor Bécsből ajánlott „Rossini után magyarosított és négykézre alkalmazott Nótákat”. A kiadási intézők szerint a beküldött nótákat megtartják, de előbb az eredetieket és régebbieket adják ki; mindamellett további nótákat kérnek. A veszprémi sorozatban végül is egy Rothkrepf-darab sem jelent meg, hiszen 1825-től kezdve már megjelennek saját kiadványai. Jellemző a minden nemes ügyért kiálló Mátrayra, hogy bár ilyenformán kiadványainak versenytársai lettek a veszprémi fogások, mégis

minden adódó alkalommal igen melegen emlékezett meg róluk.)*

A népdalgyűjtés eszméje ekkor már régen egyik központi kérdése volt a magyar szellemi fejlődésnek. A szövegek összeszedése már elkezdődött, s többen már a dallamok felé is fordultak. Pálóczi Horváth Ádám hatalmas gyűjteménye példa erre az érdeklődésre. Ismertek Csokonai, Virág és Kölcssey megállapításai a népdalok gyűjtésének fontosságáról, láttuk, hogyan írt Mátray erről a kérdésről. Az elméleti megállapítások mellett Mátray gyakorlatilag is hozzájárított a munkához, és a Pannónia, Hunnia és Flora tizenhárom népdala mutatja munkájának eredményét. Nem tudjuk, hogy saját maga gyűjtötte-e falun ezeket a népdalokat – erre a Széchenyi-birtokon lett volna alkalma –, vagy beküldték neki a dallamokat. De publikációi az elsők, az úttörők népdalgyűjtésünk történetében.

Szerencsés érzékkel nyúlt hozzá az anyaghoz, közlései közt találhatunk kvintelő, egyházi hangnemeket alkalmazó dalokat is, olyanokat, amelyeket a mai folklórkutatás is valódi népdaloknak ismer el. A Mátray által közölt népdalok legtöbbje azonban azokhoz a népies dallamokhoz tartozik, amelyeket a század népdalokként kezelt, s amelyek a korabeli

* Vö. Brodszky Ferenc: A Veszprémvármegyei Zenetársaság. Veszprém, 1941. 14. l.

kézíratos és nyomtatott gyűjteményeket megtöltik. De Mátray gyűjtése így is korszakos jelentőségű, nemcsak azért, mert ő adott ki népdalokat először nyomtatásban, hanem azért is, mert anyaga sokkal közelebb áll a valódi népdalkincshez, mint Sziniig bármely gyűjteményünk.

A népdalokon kívül ez a tíz füzet tartalmazza hangszeres népzeneink első nyomait is. Egy-két valószínűleg népi eredetű verbunkos mellett igen nagy fontosságú a hangszeres Rákóczi-nóta közlése (Pannonia, III. füz. 16. l.) és az Egygy Somogyi birka furulya Nótája c. dallam. (Pannonia, III. füz. 17. l.) – A Rákóczi-nótát Mátray előtt csak Fusz János közölte nyomtatásban a lipcsei Allgemeine Musikalische Zeitung 1816-os évfolyamában, egyéb feljegyzései kéziratban maradtak. Mátray feldolgozása szolgált alapul a legtöbb későbbi verziónak (Bartay stb.). A furulyanóta pedig talán első nyomtatott megjelenése hangszeres népzeneink.

A füzet tartalmának túlnyomó többsége azonban hangszeres tánczene, „nemzeti muzsika”: verbunkos. A delelő verbunkos-stílus nagyjai közül csak Csermák művei jutnak kiemelkedőbb szerephez, Mátray saját kompozíciói mellett leginkább a második nemzedék szerzői szerepelnek. Mátray a szokásos ciklikus formába állította az egyes számokat össze: lassú-trió-friss. Rendszerint két triót és 2–3 frisset fűz egybe. Nem ragaszkodik az egyes dara-

bokon belül azonos szerzőkhöz. Szabad egyvelegeket állít össze: rendszerint más komponistától van a trió és a friss, mint a lassú.

A 10 füzetben a következő elosztásban szerepelnek az egyes szerzők:

„régí verbunkos”: 4	Polturás Jancsi: 2
Árvay: 3	Rothkrepf Ferenc: 3
Bartay: 2	Rothkrepf Gábor: 32
Bihari: 1	Rózsavölgyi: 3
Csermák: 10	Steininger: 6
Hunyady: 1	Svastics: 14
Kálozdi: 3	Névtelen: 2
Lavotta: 3	

darabbal van képviselve, a 13 népdalon, a Rákóczi-nótán, a furulyanótán és két „verbunkosított” Rossini-operarészleten kívül.

Ezekkel a kiadványokkal Mátray hármas célt szolgál, három feladatot teljesít. Említettük már e füzetek jelentőségét a fejlődő zenetudomány, a népdalgyűjtés és a hagyományőrzés terén. Ezen kívül a Pannonia, a Hunnia és a Flora népszerűsítette a nagy és a második vonalbeli verbunkosszerzőket. Ezáltal vitte át a gyakorlatba Mátray az idézett cikkeiben felvetett magyarosítási elveket, a

nemzeti muzsika elterjesztésének gondolatát. (Csak egy jellemző adat: e sorok írójának évekkel ezelőtt kezébe került egy kéziratot hangjeggyűjtemény, amely valamikor az 1848-as vértanú Csányi László nővérének, Csányi Máriának birtokában volt, majd Péczely Attilához került. A füzetet a benne lévő anyag alapján az 1830-as évekre lehetett datálni. A kötet magyar anyagának dandárját a Mátray-féle kiadványokból másolták ki.)

Mátray gyűjteményei mindezen felül magyar zongoramuzsikát is adtak a kor polgárságának kezébe. Az akkori értelemben virtuóz, parafrázis jellegű darabok a Gáti István- és a Dömény-Maloveczky-féle zongoraiskolák után először töltötték be a magyar szalonzene (értsd: a polgári otthonok muzsikája) funkcióját. Hasonlítsuk össze a gyűjteményeknek ezt a szerepét a Regélő-Honművész célkitűzéseivel. Azonos a cél: a kifejlődőben lévő, többségében idegen származású polgárságnak magyar útra való vezetése. A külföldi – főleg német – szellemi táplálék helyett magyar írást, magyar muzsikát kellett a kezébe adni: ez Mátray vállalkozásainak legfőbb hajtóereje.

★

Mátray-Rothkrepf Gábor fiatalkori színpadi zenéjét, a Csernyi Györgyöt önéletrajzában elveszítettnek tekintette. A Csernyi zenéjével – anyag hiányá-

ban – nem is foglalkoztak zenetörténészeink. Déryné naplója említi a darabbal kapcsolatban a 15 éves Rothkrepf Gábor nevét; *Waldapfel* József, a drámáról írva, alább idézendő tanulmányában is csak találgatásokra kényszerül. E sorok írójának sikerült az Állami Operaházban volt régi nemzeti színházi anyagban a Csernyi György partitúráját megtalálnia. Ezáltal a zenéjünkkel fennmaradt magyar színpadi művek terminus a quoja tíz évvel előbbre tolódott. Eddig a Béla futása jelentette a legkorábbi dátumot (1822), most a Csernyit lehet kiindulópontnak tekinteni, 1812-es keletkezési dátumával.

A Csernyi-partitúra hét számot tartalmazó kötege 32 lapon, haránt formájú, 12 soros hangjegypapíron maradt fenn. Az első oldal eléggé megviselt, de olvasható állapotban van, a többi kifogástalan. Az első két szám fonállal egybefűzve, a többi öt különálló ívben. Címlapja nincs, de a zeneanyag – a szintén fennmaradt zenekari anyaggal való összehasonlítás alapján – teljes. A partitúra három kéz írása, a hét szám közül öt azonos, a N° 3. és N° 7. más-más kéztől származik. A két említett szám kivételével autográfnek sejthető az anyag; erre mutat a későbbi Mátray-írásra hasonlító kézíráson kívül, hogy nem letisztázott másolattal állunk szemben. A partitúra több helyen javított, taktusok kihúzva, énekszólamok rossz sorba írva

stb. A N° 3. teljesen más kéz munkája; írása a sürgősség, a sietés jegyét viseli magán. A zárókórus minden valószínűség szerint későbbi betoldás. Erre mutat az is, hogy a zenekari anyag egyöntetű írású lapjai mellett ez a szám más írással, külön lapokon áll. Talán az 1834-es budai felújítás alkalmával szerezte Mátray pótlólag e kóruszámot. A partitúra írása ebben a számban már igen erősen hasonlít a „kiírt” Mátray-kézírásra.

Minthogy sem a partitúra, sem a szólamok nem viselik a szerző nevét, első teendő az autentikusság megállapítása volt. Az előbb említett külső, íráson alapuló bizonyítékok mellett a döntő érvet szintén a partitúra szolgáltatta. Alább részletesen ismertetjük a darab sorsát, itt csak annyit állapítunk meg, hogy az idők folyamán a szereplők nevei megváltoztak, és a nevek csak az első két előadásban szerepeltek eredeti formájukban. Sőt az első verzióban zeneileg oly fontos Damján szerepe később egészen eltűnt. Nos, a partitúra ezeket az eredeti szereplőneveket sorolja fel. Végül: a Csernyit a pesti színtársulat kétszer adta elő: 1812-ben és 1834-ben. (Az 1857-es felújítást már más zenével adták.) Nincs okunk feltételezni, hogy az 1812 és 1834 közt számtalan nagy sikert elért zenét 1834-ben mással pótolták volna. Mindezek alapján bizonyítottnak tekinthetjük, hogy vezérkönyvünk Rothkrepf Gábor zenéjét tartalmazza.

A színmű maga Balog István színész-író alkotása. Balog a magyar színészet hőskorának egyik legérdekesebb, legszínesebb alakja. Az első között szervez vándorszínész-csapatot, ő nyitja meg társulataival a székesfehérvári állandó színházat (1818), később a Nemzeti Színház tagja. Színészségén kívül író is, igen sok darabot írt, fordított és magyarárt – köztük az igen népszerű Ludas Matyi-t,* ezenkívül elbeszélései és tárcái jelentek meg. Alább idézendő naplója a magyar színészettörténet becses forrása.

A „Csernyi György”** szintén a nagy sikerű Balog-darabok közé tartozott a maga korában. Sikerét főleg korszerűsége magyarázza, hiszen a darabban megírt események a bemutató előtt hat-hét évvel játszódtak le. A máról holnapra élő, a közönség kényétől-kedvétől függő magyar színészeknek létfontosságú volt a közönség érdeklődését minden módon lekötni. Ezt a célt szolgálták az aktuális témájú színművek és tableau-k. A Csernyi pedig a legtöbbet játszott és legértékesebb ilyenfajta mű volt. Balog, egyik legügyesebb színész-drámaírónk, jól tudta, mivel lehet az érdeklődést

* Kiadta Bayer József, a Heinrich-féle Régi Magyar Könyvtár 9. köteteként.

** L. Waldapfel József tanulmányát: Balog István egykorú Karagyorgye-drámája és a szerb színészet kezdete. Egyetemes Philologiai Közl. 1932. 221. l. és 1934. 114. l. Balog drámájára vonatkozó megállapításaink e tanulmány adataira támaszkodnak.

leköttni, s emellett drámája aktualitásán kívül is figyelmet érdemel.

A Csernyi az 1806-os szerb Karagyorgye-felkelést viszi színpadra, azt a nemzeti szabaságharcot, amely Szerbiát felszabadította a több évszázados török uralom alól. Anyagát – amint a címlap szövege mondja – „A Csá. kir. priv. Bétsi újságok szerént” állította össze. Drámájának úgyszólván valamennyi szereplője és eseménye történelmi valóság. A színmű tartalmára és méltatására itt nem térünk ki, az érdeklődők részletes felvilágosítást nyerhetnek Waldapfel József idézett cikkéből. A darabot két előadás után a király személyes intézkedésére betiltotta a helytartótanács. A kéziratot és sugókönyvet az eredeti színlappal együtt elkobozták.* Az intézkedés oka részben Bécs Balkán-politikájában keresendő, mely nem vette szívesen a szerb felkelés bármilyen szempontú irodalmi megjelenítését. Ezenkívül pedig a népi felkelés, a szabadságharc színpadra vitele ekkor már alkalmat adhatott szimpátia megnyilvánulásokra a monarchia lakosságának körében, s ez az elnyomó Habsburg-uralom számára mindennél kellemetlenebb volt. Így a „Csernyi”-t a fővárosban 22 évig nem adhatták elő. De annál többet került színre a vidéki városok-

* Száma jelenleg az Országos Levéltárban: Helyt. Lt. 1812. év. 122-155. fol. 2. kútfő, 24. pos.

ban, sőt szerb nyelvre lefordítva a hazai szerb szí-
nézet megindításában is része volt.

Balog István naplójából* kiderül, hogy csak az
ő társulata 15 év alatt 42-szer játszotta a darabot az
ország úgyszólván minden részén, s a legtöbb he-
lyen ez a darab hozta a legnagyobb jövedelmet.
De a szerző társulatán kívül valamennyi magyar-
országi és erdélyi színtársulat műsorán is szerepelt.
Vidéken ugyanis a cenzúra sokkal enyhébb volt, il-
letve könnyebben lehetett a cenzorok eszén túl-
járni. Pesten még kétszer került a darab előadásra:
1834-ben és 1857-ben – ez utóbbi alkalommal Ba-
log színészi pályafutásának félszázados ünneplése
alkalmából.

A Csernyi György bemutatója 1812. szeptember
15-én volt. A forró sikerű estről az előadás prima-
donnája, az akkor alig 19 éves Széppataky Róza – a
későbbi Déryné – így ír naplójában:

„...Ezen közben történt, hogy egy színész – úgy
gondolom Balog István, Csernyi György szövegét
írta, a színpadra alkalmazva, énekkel és ekkor írta
Róthkrepf Gábor, mint fiatal gyermek, tán alig ti-
zennégy éves a zenéjét és pedig oly jellemyszerűleg,
mintha mindig a rácok között lakott volna. Én nem
értettem még akkor ahhoz, hogy mi a jellemző, de
az egész közönség ítéletét írom itt le. És oly szeren-

* Sajtó alá rendezte és kiadta Barna János. Makó, 1928.

csével volt megírva, hogy a darab sokáig, későbbi időkg is főntartotta magát. Én játszottam benne Ruzsícát, egy kis rác leányt és énekeltem benne rác nyelven egy áriát és egy párdalt.” ... „Volt dicsőség, volt tapsvihar, én még kis életemben olyat nem kaptam, de akkoriban még tán senkisem. Volt minden dal végével fórázás, kihívások.”* Balog István naplója is nagy sikerről emlékezik meg.

A Csernyi-zene feldolgozási módja, harmonizálása és hangszerelése a legegyszerűbb. Mátray úgyszólván csak a legalapvetőbb harmóniakat használja (tonika, domináns, domináns-szeptim, szubdomináns), csak egy-két esetben alkalmaz bonyolultabb akkordfűzést. Szólamvezetési hiba igen kevés van, látszik, hogy a fiatal Rothkrepf alaposan megtanulta a generálbasszus törvényeit. Zenekara a kor szabványos együttese: kettőzött fafúvók, két-két kürt és trombita, üstdob és vonósok. Csak a zárókórus zenekarában használja a török muzsikánál elengedhetetlen nagydobot is. A zenekarban az első hegedűk (fuvolával, vagy esetleg a többi fafúvóval együtt) az énekszólámot játsszák. A két verbunkos kivétel ez alól. A N° 5.-ben a prim ugyan szintén az énekelt dallammal tart, és csak kolorálja

* Déryné naplója, I. köt. 141. l.

a szólamot jellegzetes verbunkoscifrázatokkal; de a N° 4.-ben az énekszólammal szemben a dallamnak szinte önálló variációja szólal meg a hegedűn. A többi hangszer csak töltelékszólam, pedálhang, vagy a basszusmenet szerepét tölti be. Általában véve a partitúra hangszerelése igen egyszerű, de jó munka.

Összegezve a Csernyi György zenéjének jelentőségét, ezeket a következtetéseket vonhatjuk le:

1. A kor zenés színműveinek muzsikáját eddig csak a beszámolókból ismerhettük. A Csernyi zenéje azt bizonyítja, hogy e zenék vegyesen tartalmaztak magyar és idegen (főleg bécsi) anyagot. Békésen megfér egymás mellett a két, gyökeresen különböző stílus, sőt elkezdődött keveredésük is. A Bécsből származó műfajok részben megtartották eredeti zenéjük stílusát, akkor is, ha magyar szerző alkotta muzsikájukat. Másrészt a magyar zenei közhangulat megkövetelte a magyar hang, tehát a verbunkos színpadra állítását is.

2. A későbbi operák – főleg Erkel művei – megmutatták, hogy a verbunkos kitűnően tud alkalmazkodni a színpadi zene nyelvéhez, a színpad, az opera követelményeihez. Ebben a korban – tehát a verbunkos „delelő” korában, amikor még a stílust tulajdonképpen kialakító nagy prímások működnek – ez a beolvadás, a verbunkos hódító útja a színpadon már megkezdődött. Még csak külső

formákat ad, még csak a saját formanyelvén szó-
lal meg, de már ott van a színpadon, ahonnan nem
is távozik hosszú évtizedekig.

3. A nagy prímások, különösen Bihari muzsikájá-
nak népszerűségére is vonhatunk le következteté-
seket a Csernyiből. Dallamai nemcsak az ő vonóján
szólalnak meg, nemcsak különböző nyomtatott és
kéziratos táncgyűjteményekben jelennek meg, ha-
nem, íme, már a színpadot is meghódítják.

4. Jelentős adatokat ad a Csernyi partitúrája a
délszláv folklór történetéhez is. E tárgy nem tarto-
zik tanulmányunkhoz, így csak egy-két szóval utal-
tunk az ez irányba mutató összefüggésekre. De itt
kell ellentmondanunk Waldapfel József feltevésé-
nek, aki említett tanulmányában* azt állítja, hogy a
dél-baranyai születésű Balog falujának – emlékeze-
tében élő – szerb dallamkincséből énekelhetett
Rothkrepfnek dalokat, amelyeket azután az ifjú
zeneszerző beleolvasztott a Csernyi zenéjébe.
Amint láttuk, a Csernyi délszláv anyaga *városi*
népzene, s így igen valószínűtlen, hogy a kis bara-
nyai faluban ismerték volna. Ez az anyag inkább a
pesti és budai rációk között élt, s Rothkrepf innen
szedhette össze a felhasznált anyagot.

Mindezeken felül a Csernyi muzsikája, primi-
tívuségei, harmóniai és instrumentációs kezdetle-

* Waldapfel id. tanulmánya, 227. l.

gességei mellett, friss, életerős alkotás. Valami hamvas, gyermekes báj ömlik el ezen, a zenén amely részleteiben megérdemelné a feltámasztást. A gyermekcipőben járó magyar színpadi muzsika és a 15 éves Rothkrepf Gábor hamvassága, frissesége, naiv bája hangzik felénk a partitúra megsárgult lapjairól...*

* A teljes Csernyi-zenét – zongorakivonat formájában – köz-
zétettem e tanulmány első megjelenésekor, a Zenetudományi
Tanulmányok II. kötete 296–317. lapján. Budapest, 1954.

II.

MÁTRAY GÁBOR ÉLETE ÉS MUNKÁSSÁGA A SZABADSÁGHARCTÓL HALÁLÁIG (1846-1875)

„Pályája nem tartozik a fényesek,
zajosak, de a hasznosak közé...”
(nekrológ)

A szabadságharc bukása és az abszolutizmus terroruralma a magyar zenei életet is, természetesen, döntően befolyásolta. A magyar muzsika éppúgy „felforgató elem” volt, mint a magyar viselet. A cigányzenekarok műsorát is cenzúrázták, tilos a Rákóczi-induló, a Hunyady László, sőt még a magánházak muzsikálásába is beleszólt az országot megszálló zsandársereg és besúgóhad. De a reformkorban kivirágzott magyar zenei életet nem lehetett már elhervasztani. A verbunkos, a csárdás, a népies műdal, egyszóval a XIX. század magyar zenéje nemcsak a magyarság *idegen elemeit*, a „*csinált magyarokat*” *asszimilálta*, hanem még a *megszálló osztrák katonaságot is meghódította*. „Magyar és idegen így találkoznak egy egyetemesebb, szellemi, s mégis politikai rajongástól fűtött magyarságban. A magyar zene nyomán, most már bizonyosnak látszik, az egész, oly sokfelé szétszaggatott nemzet egyetlen nagy ölelkezésben fog össze-

forrni.”* 1852-ben megalakult a Thill-féle pest-budai dalárda, egy év múlva Erkel Ferenc az első filharmóniai hangversenyt vezényli, 1859-ben ismét bemutatja a Rákóczi-indulót, 1861-ben színre kerül Erkel Bánk bánja és Mosonyi Szép Ilonja, ugyanebben az évben hazatér emigrációjából Reményi Ede, aki első hangversenyén szintén a Rákóczi-indulót játssza. De egyre-másra jelennek meg a magyar zenedarabok, a régibb és most feltűnő muzsikuskok: Ábrányi, Mosonyi, Bartalus, Simonffy, Szénfy, Pecsényánszky, Svastics, Nyizsnyay és társaik művei. A magyar zene tehát győzött idehaza.

Itt az ideje, hogy a külföldet is meghódítsa muzsikánk, hogy zeneszerzőink ezután az egész világhoz forduljanak. „...a Gondviselés mintegy ujjal mutat rá, hogy a magyar zenének művészi értelemben vett kifejlesztése által (a német, olasz s francia zeneirály s iskola mellett) alapítsuk meg a 4-ik világhírű zenei modort is: a magyart”** – írja Mosonyi 1861-ben. A romantikus magyar zene ezzel elérte erejének és sikereinek, de ugyanakkor önállóságának is tetőpontját. Mert mindez a „világprogram”, a kor magyar muzsikusainak nagy mámore: illúzió csak.

* Szabolcsi Bence; A XIX. század magyar romantikus zenéje. Budapest, 1951. 12. l.

** Uo. 13. l.

A kiegyezés a magyar zene nagy mámorát is lehűtötte. Egyre többen látják, hogy minden csak légvár volt. „Mi csak akkor pártoljuk nemzeti sajtóságainkat, ha azokat valaki meg akarja ölni; akkor vagyunk buzgó magyarok, ha nem akarják, hogy azok legyünk.”* A kételkedés, a tragikus rádöbbenés hangja szólal meg a Zenészeti Lapok hasábjain és a muzsikások megnyilatkozásaiban. A verbunkost isteníttük, ősi magyar zenének tartottuk, s íme, kiderült, hogy alig idősebb egy fél századnál, amellet cikornyás, idegen elemekkel kevert „kinövése a magyar zenének”. A cigányzenéért, azaz a cigánybandák játékaért rajongtunk, holott ez a zenélésmód „egyik gátköve a fejlődésnek”. Magyar operákat ünnepeltünk, holott még a kisformák sem léteznek a magyar műzenében, és a természethez hasonlóan a művészetben sincs ugrás. Még zenei intézményeink is elvesztek a magyar zenekultúra számára, a németesítés fészkei vagy külsőséges hatásokkal megelégedő együttesek, mint például a dalárdák.

Igen, a kiegyezés utáni kor elfáradt, nemzetietlen generációi otthagyták a nemzeti muzsika zászlaját is, s az „egész ország pártkülönbség nélkül rohant az általános műveltség kozmopolitikus irányzatának árjába”. Ebből az illúziópusztulásból fakadnak a

* Uo. 17. l.

megdöbrentő felfedezések, a csalódottság, a kétségbeesés hangjai. „Tessék zenét írni a vitéz Magyar Nemzetnek!” – fakad ki Bartalusból a harag. A romantikus magyar zenésznemzedék lassan-lassan rájön minden tévedésére és hibájára. (Csak a talán legnagyobb tévedést nem veszi észre senki: népdalkultuszt építettek a népdal ismerete nélkül. Ez a végső tisztázás azonban már Bartók és Kodály, Seprődi és Vikár nemzedékének feladata.)

Bizonyos, hogy a kiegyezés kijózanító légkörében, az 1867-re következő gazdasági fellendülésben, a szellemi élet új áramlatai közepette sok mindent újra kellett gondolni és értékelni, és sok mindent előről kellett kezdeni. Volt azonban a magyar szellemi életnek több olyan területe, amely a szabadságharc bukását közvetlenül követő idők dermedt csendje után újfolt lendülettel ott tudta folytatni a munkát, ahol 1848-ban abbahagyta. A magyar tudományosság területei ezek. A 67-ben a világra kinyíló láthatár készen találta tudósainkat.

Sok támadás érte a magyar tudományos életet a reformkorban, azt állítva, hogy alacsony színvonalon áll, és minden megnyilatkozását a politika és a hazafiság hatja át. Valóban: abban az időben, mikor szerte a világon a szaktudományok kezdtek elkülönülni, a magyar tudományos élet legjobbjai

a tudomány és az irodalom, a szakszerűség és a politika egységét testesítették meg. A külföldi bírálók nem tudták, hogy a kor nagy magyar tudósai nem vonhatták ki magukat az elnyomott és elmara-
dott nemzet felemelésének nagy feladata alól. Ez volt legszentebb kötelessége mindenkinek, aki csak tollat vett a kezébe. Így szükségképpen minden tudományos megmozdulás egyben politikai tett is volt, a Tudományos Akadémia megalapításától például Mátray zenetörténetéig.

De 1849 után, mikor a politikai helyzet változása a történelmi környezetet is megváltoztatta és a feladatokat más sínre állította át: akkor derült ki, hogy a magyar tudományosság milyen értéket képvisel. Az új tudománytörténeti korszak kidomborította a magyar tudomány egyik fő erősségét, azt, hogy „teljesen sem a német, sem a francia, sem az angol tudományosságnak köréhez nem tartozván, mentes ezeknek egyoldalú tradícióitól, s így többoldalú megvilágításban, kritikai magaslatról szemlélheti a tudományos problémákat”.*

Egyes tudományágak – mint például a filozófia vagy a történettudomány egyes szemléletei – nem tudták a történelmi környezet megváltozásával a kellő színvonalat elérni, mert ezek a reformkor lázában a tudományos szempontokat nem a nemzeti

* Magyar Művelődéstörténet V. kötet. Budapest, 1942. 402. l.

szempont *mellé*, hanem *alá* rendelték. (Mutatis mutandis, vonatkozik ez a zenére is.)

De a legtöbb tudományág az 50-es évektől kezdve hatalmas lépésekkel tört előre a nagy eredmények, a szakszerűség, az európai színvonal felé. A nyelvtudományban Hunfalvy Pál, Budenz József, Szarvas Gábor és Szinnyi József működése korszakos jelentőségű. A történettudomány ekkor találja meg alapjait és módszereit Szalay László, Salamon Ferenc, Szilágyi Sándor és Károlyi Árpád munkássága során. Ekkor válik a történetírás sine qua nonjává a levéltári kutatás. A művészettörténet Henszlmann Imre és Ipolyi Arnold, az archeológia Rómer Flóris és Pulszky Ferenc munkáiban érkezik el a modern, szakszerű eredményekhez. Az irodalomtörténetben Toldy Ferencnek a régi magyar irodalmi emlékek, Gyulai Pálnak az egyes költői monográfiák, Arany Jánosnak a verstan területén végzett kutatásai jelentik az ugrásszerű fejlődést, de ugyanígy idetartozik Erdélyi János vagy Gregh Ágost munkássága is. Nemcsak a szellemi, hanem a természettudományok is új, nagyszabású fejlődésnek indulnak. Jedlik Ányos, Stoczek József, id. Szily Kálmán a fizikát és a tudományos technikai oktatást (ez időben válik a József-ipartanodából politechnikum, majd műegyetem), Bugát Pál és Korányi Frigyes az orvostudományt viszik előre (1857: Orvosi Hetilap megindulása). Xanthus

János és még sok-sok kiváló természettudósunk neve és eredményei fémjelzik ezt a korszakot.

Tehát a légvárakat építő zenei élettel szemben az irodalom mellett a tudományos élet válik a magyar szellem igazi építőjévé. Ennek a szakszerűsödő, igazán tudománnyá váló fejlődésnek részese a maga területén Mátray Gábor is. Útja egy a magyar tudomány és a magyar zene útjával. Oszttja – bár nem teljesen – a zenei élet nagy tévedéseit, de a muzikológia területén a fejlődő tudományos élet egyik csendben dolgozó, de a jövő számára jelentőset alkotó képviselője.

Amennyire érdekfeszítő Mátray Gábor életének külső története 1846-ig, annyira szürkévé válik hátralevő harminc éve. Addig a szellemi élet harcainak élvonalában küzd, mindenütt ott van, ahol új kezdeményezés születik; 1846 után behúzódik a Széchényi Könyvtár és a hangászegyesületi (majd később Nemzeti) Zenede falai közé. Két értékes tudományos publikáció és néhány kisebb cikk jelzi muzikológusi működését, egy-két kompozíció a zeneszerzőt, a Zenede igazgatása s néhány történelmi hangverseny a szervezőt: ez minden, amit Mátray élete második felében látható, a közönség előtt is szembetűnő eredményként felmutat. Munkásságának oroszlánrésze azonban zárva marad a Széchényi Könyvtár katalóguscédulái és a Zenede évkönyvei között.

A tudományos kutatás nem talál magyarázatot erre a bezárkózásra. Csak feltevéseket latolgathatunk, vagy a lélektani intuíciót hívhatjuk segítségül. Lehet, hogy 1846-ban bekövetkezett házassága és az ezzel járó anyagi terhek kényszerítették Mátrayt a bizonytalan jövedelmű vállalkozások helyett a biztos fizetésű könyvtárosságra. Özvegyasszonyt vett feleségül* három gyermekkel, s ez nem kis terhet jelenthetett. De, úgy látszik, nem került anyagi zavarok közé. Bár leveleinek visszatérő momentuma a pénzkérdés, tudjuk, hogy Pesten háza, Káposztásmegyeren szőlője volt,** és tudjuk, hogy több, nyomtatásban megjelent művét saját költségén adta ki.

A másik feltevés lélektanilag próbálja magyarázni a változást. Mátray egész működésére rányomja bélyegét a *rendszerezés*. Ez tűnik ki zenetörténetének bibliográfiáiból, egyéb zenetudományi munkáiból, a Regélő–Honművész rovataiból, de olyan személyes jellegű dolgokból is, mint például híres mondásokból összeállított és rendszerezett gyűjteménye, vagy a forradalom alatti naplójának egyes bejegyzései. Ez a rendszerező szenved-

* Belvárosi Plébániatemplom. Matricula Copulatorum. 1846. V. 23. – 195.

** Jó gazda lehetett Mátray; erre vall, hogy az 1851-es Első Terménykiállításon a „gyümölcsstenyésztés osztályában emlékközlévre érdemesített”. (Magyar Hírlap, 1851. 621. sz.)

dély vihette Mátrayt a könyvtár felé is. Tudjuk, hogy már 1830-ban pályázik állásra a Széchényi Könyvtárban, s attól kezdve egyre szorosabb kapcsolatot épít ki a Múzeummal. Segédkönyvtáros és „igazgatói titoknok”, míg végül 1846-ban sikerül elnyernie a könyvtárőri hivatalt.* Itt azután egyedül hozza rendbe a könyvtár anyagát, katalogizál, rendszerez évtizedeken át.** S talán ez a rendszerező szenvedély tartotta fogva Mátrayt. „...az a kis rekeszték, melyet a könyvtár előtermében elfoglalt s hol évtizedeken át dolgozott, az az ő életfeltétele volt” – írja az egyik nekrológ.*** „...a mi még hátra van, a reflexiók hideg égálja, hol többször találkozunk ellenfeleinkkel, mint hit-rokonainkkal, melynek sötét aknáiban a tudós, a költő és művész magára hagyatva, kalauz nélkül szokta keresni a bölcsesség nemes ércét.”****

★

* Könyvtárőri kinevezését lásd a Jelenkor 1846. július 2-i számában. „Ő cs. ’s királyi fensége, országunk szeretve tisztelt Nádora, mint m. n. museumunk törvényes pártfogója az említett intézetnél Horvát István elhunyt által megürült Széchényi-országos könyvtári hivatalra néhai Széchényi Ferenc gr. alapítványa következtében Széchényi Lajos gr. által kijelölési jogánál fogva különösen ajánlott Mátray Gábor h. ügyvédet, magyar akadémiai l. tagot, ennek több az irodalom körében, de kivált a’ m. n. Museum mellett 9. év lefolyta alatt, mint könyvtári segéd és igazgatói titoknak által tett hű, buzgó és szorgalmas szolgálatai tekintetéből kinevezni méltóztatott.” A szerkesztő megjegyzése: „Minthogy a’ kinevezett férfiú köztiszteletű elődje korán hamvadó nagy bibliograph Horváth István oldala mellett 9 évig szor-

1846 és 1848 között semmi adatot sem ismerünk Mátray működéséről. Ezekre az évekre esik a Széchényi Könyvtár anyagának első rendezése, valamint a hangászegyesületi Zenede szervezeti és oktatási kialakítása. 1848-ban lefordította és átdolgozta a müncheni könyvtár katalogizálási és raktározási rendszerét, s e szerint rendszerezte a Széchényi Könyvtárt. 1848 forradalmi napjaiban elfoglalt álláspontjáról, a forradalmi eseményekhez való viszonyáról nem áll adat rendelkezésünkre, csak következtetni tudunk 1849-es naplójának egyes kitételeiből. Mátray a Széchényi ház szellemében nevelkedett, nyilván a „legnagyobb magyar”-ral is kapcsolatban állott.* Ez a kapcsolat pedig kitörölhetetlen nyomot hagyott Mátray politikai felfogásában. Ugyanúgy a lassú haladás, a reformok híve volt, mint Széchényi István, s ugyanúgy elle-

galmasan munkálkodott, teljes joggal reményelheti a' haza, miszerint könyvőrszaki szép hivatalának tökéletesen megfelelőend.”

** Vö.: Újabbkori Ismeretek Tára, V. kötet, 340. l. „Az egyes tudósok által már is használtatni szokott kéziratgyűjteményt, az eredeti Széchényi-könyvtárt, Kéler, Vuchetich, Gallovich, Bacsányi, Bory és egyéb új szerzemények könyvtárait ideiglenes szekrényekbe helyezé.”

*** Vasárnapi Újság, 1875. aug. 1.

**** Bartalus István: Emlékbeszéd Mátray Gábor 1. tag felett. Budapest 1877. 4.

* Az Orsz. Széchényi Könyvtár kézirattára őrzi a „Hitel” első kiadásának egy példányát, benne Széchényi dedikációjával: „Rothkrepf Gábor barátomnak hazafiúi tiszteletem jeléül. Széchényi István.” (Quart. Hung. 2708.)

nezhette a forradalmi eszközöket is. A forradalom évében 51 éves, elveiben megállapodott férfinak nehéz is lett volna új elvek síkjára átállítódni. De magyar érzelméhez, hazafiségához és az osztrák ellenség iránt való gyűlöletéhez nem fér kétség.

Mindez élesen kiviláglik 1849-es naplójából.*

Nem közönséges diárium ez a napló; Mátray tudatában volt annak, hogy történelmi idöket él, hogy napi feljegyzéseiben történelmet ír. A tudós *sub specie aeternitatis* felelőssége tűnik ki e „töredék-jegyzemények” minden sorából. 1848 decemberétől 1849. november 3-ig írja naplóját, és benne a történetíró alaposságával jegyez fel minden apró és nagy jelentőségű eseményt: politikai és katonai, gazdasági és kulturális újdonságokat, piaci árakat és rémhíreket. Saját magáról alig beszél; ez is az objektív tudós attitűdje. De az orosz inváziótól kezdve az objektivitás, a hideg tényleírás egyre inkább az ország sorsa felett aggódó hazafi szubjektivitásába hajlik át, míg végül, október gyásznapjai után a keserű letargia, a mindent elsöprő gyász elnémítja. Egyre ritkábbak a bejegyzések, s november első napjaiban megszakadnak a sorok.

Mátray naplója így a forradalmi idők egyik leg-

* „Töredék-jegyzemények Magyarország történetéből. Írta Mátray Gábor. 1848/49-ben.” Orsz. Széchényi Könyvtár (OSzK) kéziratára: Quart. Hung. 626.

érdekesebb kortörténeti dokumentuma. Lapjain megelevenedik 1849 Budapestjének hétköznapja, a forradalmi idők pesti polgárságának élete.

★

A nyugalom viszonylagos helyreálltával Mátray ismét munkához lát. Fél évvel a világosi összeomlás után a Nádor-kódex dallamait fejti meg. Sőt, mint-hogy a hangászegyesületi Zenede az ideiglenes bezáratás után ismét megkezdte működését, az intézet első nyilvános hangversenyeinek egyikén, 1850. március 4-én elő is adatja e himnuszokat. A Hölgyfutár és a Magyar Hírlap hasábjain Mátray így jelenti be az eseményt: „Külön érdekű leendő ama XVI. századbéli három dicsének, amelyek az 1508-ban készült nádor-codex című régi kéziratból vétettek, és pedig az eredeti szöveg és ugyanott létező hangjegyek szerinti dallamokkal együtt. Kettő latin, a harmadik magyar.”★

Mátray tudományos munkássága ettől kezdve egyre inkább a magyar irodalmi és zenei múlt felé fordul. A Tudományos Akadémia ülésein gyakran tart előadást, bemutatja a Széchényi Könyvtár régiségeit. 1850-ben a Simor- és Érdy-kódexeket ismerteti, 1858 júliusában pedig Toldy Ferenc mutatja be azt a kódexet, mely „Mátray úrnak régi

★ Hölgyfutár, 1850. febr. 23.; Magyar Hírlap, ugyanaznap.

irodalmunk körüli érdemei emlékeztére Mátray-codexnek neveztetett el”.^{*} Utolsó tudományos munkáinak egyike pedig a Konstantinápolyból visszatért négy Corvina ismertetése, 1870-ben. A kódexismertetések mellett a legkülönbözőbb tárgyakról tart felolvasást az Akadémia ülésein. Értekezik a karthauzi szerzetesrendről (1850), a „magyar nyelvnek múlt századbeli keletéről a nyilvános tanintézetekben” (1851) és az elmúlt négy évszázad naptárügyeiről (1853). E legutóbbi cikkében rendkívüli hangyaszorgalommal összegyűjtött naptár-bibliográfiát is közöl a XV. századtól a XVIII. végéig.

Foglalkozott a régi magyar verselés kérdésével s annak zenei összefüggéseivel is. Ő dolgozta fel először az ún. Szencsei-daloskönyvet, a kötet elnevezése is tőle ered. Újraköttette a Jankovich-gyűjteményből származó kéziratot, és az első kötés táblájában levő Báthory Zsigmond-féle okiratot is megmentette.

1852. június 19-én tartotta első zenei tárgyú felolvasását Mátray az Akadémián „A magyar népdalok kitűnőbb sajátosságairól zenei tekintetben”. Ezen az ülésen szólította fel az Akadémia a Tinódi-dallamok és más, XVI. századi történeti énekek kiadá-

^{*} M. Tud. Akad. kézirattára. Kisgyűlések jegyzőkönyve, 1858. júl. 26.

sára. Mátray vállalta is e feladatot. De hét év telik el, amíg a kiadvány a nyomdát elhagyja.

Amíg azonban a Tinódi-kiadvány nyomdába került, Mátray egy kellemetlen ügy szereplőjévé vált. Ez pedig a Szénfy Gusztávval kapcsolatos akadémiai eset. A hivatalos rész az Akadémia jegyzőkönyveiben a következőkben olvasható:

„1856. VII. 21. – Olvastatott *Szénfy Gusztáv* nyíregyházi h. ügyvédnek május 17. a mélt. Elnökhez intézett levele, melyben a magyar zenének nemzetiségi és művészeti tekintetben nagy fontosságát, s azért tudományos tárgyalásra érdemes voltát emelvén ki, jelenti, miszerint már 1836. óta kiváló figyelmet szánt e fontos és érdekes ügynek, ennek következtén a magyar nemzeti zene rendszerét meghatározni képes, s egy Magyar Zenekönyvön dolgozik, mely az elméleti tudnivalók mellett közel 400 magyar eredeti dallamot foglal magában az egyházi s világi, ó v. tisztán keleti, a vegyes, s az új rendszerűek számából; de miután ennek befejezése hosszabb időt kíván, melyet lekötelezettségénél fogva jelenleg ez ügynek nem áldozhat, kéri az Elnököt, hogy módot lelne ebbeli fáradságainak sikert eszközölhetni. ./· Az ülés, rendszabásai első §-ánál fogva is ily munkálkodás pártolását köréhez számítván, s azt különben is erkölcsi szükségünk közt kiváló figyelemre méltónak tartván, kérte mélt. Elnököt, hogy az illetővel kérése részletei

íránt értekezni méltóztatnék; s addig is, ha netán a szünidő alatt történnék a munka valamely részének beküldetése, bírálókul Fogarasy r., Brassai Sámuel és Mátray Gábor ll. tagokat jelöli ki.”

„1857. V. 25. – A titoknok olvassa *Szénfy Gusztáv* úrnak f. évi ápril 12. Nyíregyházán a mélt gróf Elnökhöz intézett levelét, melyben jelenti, hogy az akadémia múltévi azon határozatának, miszerint pártolás alá ajánlott munkájából a magyar zene rendszeréről mutatóványt közöljön, meg nem felelhet, miután épen annak kidolgozhatására óhajtaná az akadémia segélynyújtását; küldi azonban e helyett mutatóványul »Elmélkedését a jövő zenéjéről«, annak felolvastatását kérve; mely mellett, képességének megítélése tekintetéből hivatkozik egyszerűsmind hírlapi dolgozásaira és megjelent zeneműveire; s elődolgozatai kiegészíthetése végett Erdélybe s a palócokhoz teendő 6–8 heti útjára segedelmet kér. ./• Az osztály, múlt évi, 139. pont alatti határozatához képest magából a kérdéses Zenekönyvből kívánt volna ugyan magának meggyőződést szerezni a beküldő nézetei és elődolgozatai felől; mindazonáltal az előterjesztett értekezést nem kívánja visszautasítani, s az akkor kitűzött zenetudományi bizottmánynak rendeli mielőbbi jelentéstétel végett kiadatni, hogy kedvező esetben ez ügy a tek. igazgatóságnak fölterjesztethessék. A kitűzött bizottmányi tagok közül Fogarasy János r. t. magát

felmentetni kérvén, helyébe Jakab István I. t. neveztetett ki Brassai Sámuel és Mátray Gábor II. tt. mellé.”

„1857. VI. 6. – Olvastatott a *Szénfy Gusztáv* „*A jövő zenéje*” című értekezése megbírálására küldött *választmány* (Brassai, Jakab, Mátray) jelentése, mely szerint abban számos új, de meg nem alapított, új nézet foglaltatik; különben is az semmi bizodalmat nem költ bírálókban, miszerint az értekező képes leend az általa tervezett magyar zene-könyvet a zenetudomány által kívánt tökélyben előállítani; annál kevésbbé találunk benne indokokat valamely előleges költség megajánlására ./· mihez képest az osztály sem kívánja a beküldő kérését pártolni.”

A bíráló bizottság jegyzőkönyve így hangzik:

„Az ülésben a kinevezett tagok u. m. Jakab István, Mátray Gábor és Brassai Sámuel közül, az első t. i. Jakab István meg nem jelenvén, véleményét a vele közlött iromány iránt írásban nyilvánította, mi is röviden abban áll, hogy számos – és nem is a munka címére vonatkozó állításait semmi bizonyítmánnyal nem nyomósította a szerző. A többi jelen tagok is megegyeznek ezzel, sőt egyhangúlag azt nyilváníták, hogy a kérdéses értekezés semmi bizodalmat nem kelt bennök arra, hogy az értekező az általa már gyűjtött vagy gyűjtendő magyar nép- és nemzeti zenei kincseket a zenetudo-

mány által kívánt tökélyben fel dolgozni képes legyen. Annál kevésbé találnak benne indokokat, oly költség tételére, melynek igazolására az academia statutumaiban mind felhatalmazást, mint (?) praecedentiát lelteni bajos volna. Ennél fogva a bizottmány véleménye az hogy ./ Szénfy Gusztáv úrnak gyűjteményei szaporítására kért úti költség megadatását maga részéről nem ajánlhatja. Mátray Gábor. Brassai Sámuel.” (A jegyzőkönyv Brassai kézírása.)

Ettől kezdve, főleg a Zenészet Lapok hasábjain, vissza-visszatérő motívumként szólal meg a vád, hogy Mátray azért gáncsolta el az Akadémián Szénfy könyvének megjelenését, hogy ahelyett az ő Tinódi-publikációja kerüljön kiadásra. A fenti jegyzőkönyvekből látható, hogy ez a vád nem helytálló, már csak azért sem, mert Mátray évekkel előbb kapott megbízatást a XVI. századi dallamkiadványra.

Szénfy a Tinódi-dallamok megfejtésével kapcsolatban is támadja Mátrayt. Ő 1856-ban kapta meg Erdélyi János útján a „Cronica” sárospataki példányát; a dallamok nagy hatással vannak rá. A Magyar Sajtóban így ír erről: * „Múlt mártius hó 29-kén kaptam kezemhez a sáros-Pataki reform. collegium könyvtárából *Cronica Tinodi Sebestien*

* Magyar Sajtó, 1858. ápr. 15.

szőrzese című könyvet *eredetiben*, mely 1554-ben *Kolozsvár*tt nyomtatott ki. Ezen régi könyvben találtam több dalt s éneket; melyek régi hangjegyekkel, már feledékenységbbe merült zenei kulcsokkal, úgy szólván semmi, vagy nagyon is rejtélyes zenei előjegyekkel, s nem egyes ütemekre, de csak szakaszokra osztva, vannak feltéve. – Nekem sikerült ezen mondhatni zenei hierogliphokat megoldani, s a milyen fáradságos volt e műtét, oly meglepő volt a szerencsés megoldás eredménye. Különösen valék meghatva, midőn Tinódinak általam megoldott zeneszerzeményeit játszva, háromszáz évek előtti szellem szólt hozzám! Oly meghatók ezen zeneművek, melyeket csak igen keveset ismerhetnek a zenebúvárok. – Azon csodálkoztam főleg, hogy ezen énekek s dalok Tinódinak, a költőnek saját szerzeményei; más részt pedig, mért hagyták ezen nagyjelentőségű zenei kincset sok évekig heverni, s nem ismertették azokat? – Én hírlapilag is meg fogom azokat ismertetni, – azonban a most divatozó zenerendszer szerint is, hangjegyekre alkalmazva ki fogom azokat adni. – Két dal egészen induló formában levén írva, ezeket külön is ki fogom adni egyé olvasztva *Tinódi induló* cím alatt, mely méltó helyet foglaland a »Rákóczy induló« mellett.”

Simonffy Kálmánhoz intézett levelében pedig már jelzi barátjának a Mátray ellen készülő hírlapi

támadást és nagy ellenfeléről való véleményét: * „...Hát kíváncsi vagy a 16-ik századbeli magyar lantos zeneműveit ismerni? – Jól teszed: az becsületedre válik! – Mátray ösmerteté azokat (lásd Új magyar múzeum, 1853. 2. köt: 29 lapon) – és már most hasonlítsd össze az ő ösmertetését az enyimmel, melyet talán a »Magyar Sajtó« tárcájában olvasandsz addig, míg jelen soraim kezedhez érnek. Lám ily mystificatiók ártanak nekünk... Bizony Pajtás! tisztelni fogod őszintén Tinódi emlékét, főleg ha zeneműveivel gyakorlatilag is megösmertedensz. – De szolgáltattam is eddig el nem ismert érdemének oly satisfactiót, a milyen csak telt tőlem. Azonban fegyver lesz Tinódi zenéje ezentúl nállam, melynek élet megösmertetendem a tudós társaság zenészeti osztályával, mely felettem múlt évvel oly könnyen tudott pálcát törni! Ha az Isten engemet éltet s őket is, akkor olyan kutyakomédiát csinállok, a melyet Soroksáron sem láttak. – Majd megmutatom én, hogy én a zenészettel nem merő műkedvelői viszketegből foglalkozom; – hogy én a magyar nemzeti zenének miért áldoztam és áldozok, – s hogy felettem holmi járatlan s készületlen furolyások egykönnyen nem törhetnek pálcát! – Eddig csínján bántam vele, s kivált egyet közülök

* OSzK Levelestár. Mus. Ep. 313. 1858. április 22-i levél.

még föl sem említék: de most »Három a tánc!« – de úgy, hogy valamelyiknek kirázom a lelkit. –”

A cikkben* Tinódi dallamait saját elveinek bizonyítékaként ismerteti, s közben egy-egy oldalvágással Mátraynak is odamond.

„Többször hallottam Tinódi dalait emlegetni oly férfiaktól, kiknek nemzeti művelődésünk szívéen fekszik; s hogy mindemellett is csak most ismerkedtem meg azokkal, oka, miszerint ugyanazon férfiak Tinódi dalait zenei tekintetben a koldus nótákkal hasonlították egybe. Nem csuda tehát, hogy nem vágyódtam azokat megismerni, főleg miután Mátray Gábor is... következőleg jellemezte azokat... Erdélyi János unszolására azonban ráadtam fejemet, hogy azokat a koldus nótákat átsyllabizáljam... Ezeket tehát megoldottam, mi nem nagy mesterségbe került, mint ezt Mátray Gábor, ki egy párt megfejtett belőlök, tudni fogja, s csak azon csudálkoztam és csudálkozom, hogy miért hagyták Tinódi zeneműveit 300 évig megfejtetlenül és ismeretlenül?...

Megszólalt a *háromszáz év előtti szellem*, s láttam, hallottam, hogy nem ismert rá sok későbbi ivadék. Ugyan mit gondoljak, mit szóljak azokról, kik Tinódi Sebestyénnek a »Cronica«ban foglalt zeneműveit *koldusnótáknak* bélyegezték! – Hát

* Magyar Sajtó, 1858. május 4.

ennyire jutottunk már, hogy önmagunkra se ismerünk? »Romlásnak indult hajdan erős magyar!« – Föveget emeljünk Tinódi Sebestyén zeneművei előtt! – nem koldusnóták azok, – de oly *magyar nemzeti dallamok*, milyenekkel mentül többekkel áldjon meg mi(n)ket az ég.”

★

Térjünk vissza a Tinódi-kiadványra. Mátray 1859. január 12-én a következő levél* kíséretében küldi el a kéziratot Toldy Ferencnek, az Akadémia akkori „titoknok”-ának.

„Tisztelt Barátom! Ím küldöm a’ kész munkát, ’s igen nagyon kérem, siettesse a’ szedést; mert a’ tavaszi ’s nyári hónapokban a’ Correcturára nem lesz érkezésem.

Jól ráparancsoljon a’ Szedőre, hogy egyes leveleket el ne hányjanak ’s el ne vesszenek belőle; mert a’ veszteséget kipótolhatni nem lesz lehetőségben: minthogy a’ dallamok alatti jegyzemények nálam Conceptusban nincsenek meg; a’ bevezető szövegek pedig csak Skizze alakban vannak meg. Nem vehettem rá fejemet, hogy mind ezt magamnak lemásoltam volna, részint időhiány miatt, részint az eredetinek a’ nélkül is elég fáradtságos

* MTA kéziratár. M. Irod. (levelezés) 4^{drét}. Toldy Ferenc levelei 110. sz.

terhe folytán melly a' nélkül is minden szabad órát és számos álmatlanul töltött éjemet vette igénybe – mi által más egyéb kereseti munkám hátterbe lőn szorítva.

Majd meglátom, szavát tartja-e Barátom! Bebizonyítja-e, hogy »Eine Hand wäscht die Andere«. Fogja-e eszközölni, hogy minél előbb juthassak a' nagyon is kiérdemlett Honorariumhoz, mellyhez *higgye-el*, éppen oly nagy szükségem van, *kivált jelenleg*, miként soknak azon tudósaink közül, kik múltkor az Academiától arany jutalmakban részesítették. Tehát: »Mann von Wort!« Barátja Mátray Gábor.”

A kötet megjelenése után Mátray több ízben sürgeti a tiszteletdíjat; úgy látszik, anyagi gondokkal küzdött. Példaként, íme, Toldyhoz intézett egyik levele: * „...bátor vagyok t. Barátomat arra kérni, eszközölje ki, hogy a' munkám 's fáradtságomért járó Honorarium *mielőbb* kifizetessék, de kérem *minél előbb*; mert téli fát 's egyéb téli provisiót kellene vásárolnom, de pénzem nincs reá, 's így sóvárogva várom fennebbi bérem kiadatását.”

★

Az 1852-től 1858-ig terjedő hat év a XVI. századi dallamkiadvány mellett nagy népdalgyűjteménye megjelenésének ideje is. 1852, 1854 és 1858: e há-

* Uo. 83. sz.

rom évben kerül nyilvánosságra a gyűjtemény három füzete. Hogy Mátraynak mennyi anyaga volt kiadásra előkészítve, nem tudjuk. Ő maga pl. munkásságának tízéves összefoglalójában, 1858-ban így ír:^{*} „Régi’s újabb magyar népdalok gyűjteményét szöveg és hangjegyekkel (eddig 4. kötet) folyvást szaporítja. – Vannak azok között bukovinai’s erdélyi dalok is.” Sajnos csupán egyetlen, meglehetősen vegyes tartalmú kéziratos füzetet őriz az Országos Széchényi Könyvtár, a többi vagy elveszett, vagy lappang.

Magyar népdalok kiadása az elnyomás éveiben nem volt könnyű és veszélytelen feladat. Már csak az anyagi fedezet előteremtése is sok gondot okozott Mátraynak. Az arisztokraták támogatása, úgy látszik, nem sokat érhetett, legalábbis erre mutat a következő levél:^{**} „Tekintetes Úr! Gróf Károlyi Istvánnak semmi leveléről nem tudok semmit is és így nem szolgálhatok. – Tegnap reggel nálam volt a’ gróf titoknoka, és arról értesített, hogy a’ gróf részéről még e’ napon saját öcsém, ki uradalmi orvos Fóthon, bizonyos összeg pénzét hozand hozám, mi által a’ gróf népdalaim 2-ik füzetének minél hamarabbi megjelenését eszközölhesse. Vártam késő estig, de semmi sem jött. ’S ez összevegre

^{*} MTA kézirattár. Főtitkári levéltár. 1858/146.

^{**} Oszk Levelestár. Levél Pompéry Jánoshoz, 1854. május 5. Kézirattári nnpl. 1915/14.

már 9. hónap óta várakozom. Mindig ígérték, de semmit sem küldenek. – Megjegyzendő azonban, hogy én a' grófnak múlt évi Septemberben több rendbeli műveimet pompás kötetekben küldém ajándécul, 's ezek között egy általam zenére szerzett és szépíró által pompásan íratott népies dalt is, melyet a' mtgos Grófnak ajánlottam. Ezeknek átvétele felől mai napig egy betűvel sem tudósíttattam. Sőt azóta a' Gróf számára egy német egyházi dalt is fordíték magyarrá 's tisztán leírva átküldék. Ez iránt sem kaptam választ. – Azon pénzöszeveg tehát, melyet a' Gróf netalán küldend, inkább ezen munkáimért járandó ajándéknak volna tekintendő. – Azonban meglássuk, miben van a' dolog.

Én ugyan megvallom, hogy reám nézve több tekintetből nem tartom haszonhajtónak jövőre nézve, ha a' Grófnak netalán érkezendő levelét ez ügyben, vagy pedig ajándokát (melyet tulajdonképpen Dedicatiomért, 's munkáimért adand) dobra ütjük, annyival kevésbé, mert az ajándok egy Gróf Károlyihoz mérve nem lesz olly tetemes.

Mind ezt, mit jelenleg írok, *sub rosa* kérem megőrizni. Közlöm azt Önnel, ki nemzeti ügyünk 's dalaink iránt oly szép rokonszenvet mutat 's bizonyít-be. Kérem azért, óvatosan tessen az illető tárgyban eljárni. Annak idején majd tudósítom Önt az eredményről, ha lesz valami realis eredmény. Tisztelője Mátray Gábor. N. B. Hogy a'

Gróf munkáimat megkapta, és igen kedvesen vette, sőt hogy engem ajándokkal kíván megtisztelni, főthi orvos öcsém által privatim értesítettem.”

Nem maradt semmi adatszerű nyom arra vonatkozóan, hogy a népdalkiadvány valószínűleg tetemes költségeit (hiszen kétnyelvű publikációról volt szó) honnan teremtette elő Mátray. A kinyomatás körül sem mehetett minden rendben, erre vonatkozóan fennmaradt egy levél, melyben Kubinyi múzeumi igazgató segítségét kéri: járjon el a főherceg-helytartónál, hogy az Egyetemi Nyomda az ő magánmegrendelését elvállalhassa.

Simonffy Kálmánhoz intézett levelének* sokszor idézett passzusa rávilágít arra is, hogy az összeállítás és szerkesztés nagy munkáját Mátray éjszakáiból lopta el. De minden akadály ellenére kitartott terve végrehajtása mellett.

A tudományos és művészi eredményen kívül nem szabad figyelmen kívül hagynunk Mátray népdalgyűjteményének politikai jelentőségét sem. A közölt népdalok közt szerepel – más szöveggel – a Kossuth-nóta is. Mátray maga tisztában volt kiadványának politikai súlyával, a Simonffyhoz intézett 1854-es levél egy részlete mutat erre rá: „Ön rokon érzelmei egyesülnek enyiméivel, ’s így csak

* Uo. Ep. Mus. 295. Levél Simonffy Kálmánhoz. 1854. nov. 13.

hasonérzelmű férjfiak képesek felfogni vállalatom célját, rendeltetését. Olly időkben élünk, mellyekben írás által bővebben e' tárgyról nem nyilatkozhatunk: de, ha személyesen lehetne szerencsém önt tisztelni, a' tárgy felől többet szólhatnék. –"

A két nagy kiadvánnyal egy időben két kisebb zenetudományi dolgozatot is közzétett Mátray: a Bihari-életrajzot és A magyar zene és a magyar cigányok zenéje című tanulmányát. Amint már mondtuk, Mátray képviselte ebben az időben a magyar muzikológiát. A hatvanas évekig nem is igen volt más – a meglehetősen dilettáns Szénfytől eltekintve –, aki zenetudománnyal foglalkozott volna. De mindenképpen: Mátray képzettsége és hozzáállásának komolysága alkalmassá is tette erre a szerepre. Liszt levelezésében például többször előfordul Mátray neve. Híres – sőt hírhedt – cigánykönyve* előkészületeinek idején így ír Liszt Sayn-Wittgenstein hercegnőnek (1856 szeptemberében): „A néhány nap alatt, míg Prága után Weimarban együtt leszünk, meg fogjuk beszélni a *Cigányokra* vonatkozó teendőinket. A könyvet azonnal elküldjük Girardinnek. Heckenast levele addig meg fog érkezni – ami után megteesszük az intézkedéseket, melyek az ő számára biztosítják Corne-

* „Des Bohémiens et de leur musique en Hongrie.” Paris, 1859.

lius fordításának tulajdonjogát és a magyar fordítást, melyet talán Mátrayval fog elkészíttetni.” Bár a könyv magyar kiadása a fordító megnevezése nélkül jelent meg, nem valószínű, hogy a fordítás Mátray munkája volna. A könyv tartalma ellentmond Mátray egész felfogásának, emellett a Tinódi-kiadvány végszavában Mátray erőteljesen szembeszáll Liszt könyvének tételeivel. Az viszont tény, hogy Mátray segítségére volt Lisztnek az anyag összegyűjtésében. 1858-ban, az akadémiai almanach számára írt működési adataiban szerepel ez a kéziratos mű: „Über ungarische Musik und jene der ungarischen Zigeuner. Német nyelven Liszt Ferenc művész-hazánkfija részére, felszólítása folytán 1853.”*

Ez nem más, mint az 1854-ben megjelent A magyar zene és a magyar cigányok zenéje című dolgozat német fordítása. (Vagy talán ez az eredeti, s a magyar szöveg a fordítás. Az előbbi idézet erre látszik utalni.) Major Ervin egyik tanulmányában** közli azt a passzust, mely a dolgozat magyar szövegéből kimaradt, s melynek alapján valószínűnek látszik, hogy Liszt levélben kérte Mátrayt adatszolgáltatásra. Mátray és Liszt feltételezhető leve-

* MTA kéziratár. Főtitkári levéltár. 1858/146.

** Major Ervin: Liszt Ferenc és a magyar zenetörténet. Budapest, 1940. 15. l. 45. sz. jegyzet.

lezése, sajnos, mind ez ideig nem került elő,* ami annál nagyobb kár, mert az a levelezés nyilván értékes adatokat szolgáltatna Liszt és a magyar zene kapcsolataira vonatkozóan.**

Az 1860-ig terjedő időszakban még két operafordítást is készített Mátray: 1848-ban a Tékozló fiú című Scribe-librettót franciából, 1854-ben a „Képzeltgő” című vigoperát németből ültette magyar nyelvre. Egyik sem került előadásra, legalábbis a Nemzeti Színház műsoradatai hallgatnak róluk. (Talán Auber operájáról [bem.: Párizs, 1850] van szó az első esetben.) Sőt az operák zeneszerzőinek

* Sőt a Major által említett Mátray-féle levélfogalmazvány is, mely Staud Géza birtokában volt, a háború alatt elpusztult.

** Ide iktatjuk azt a Mátrayhoz intézett levelet, melyet Major Ervin fent idézett tanulmányában is közöl. A levél a Mátray-féle népdalkiadvány első füzetének megküldésére vonatkozik, és a Hölgyfutár 1852. október 16-i számában jelent meg, az alábbi magyar fordításban: „Igen tisztelt úr! A magyar dallok oly igen becses gyűjteménye megküldésével ön nekem valódi örömet szerzett, s engem a legszívesb hálára kötelezett. A mű úgy, miként most a közönség előtt áll, korszerűleg kívánatos és sikerültnek tekintendő. Szorgalom és műismerettel van gondoskodva annak zenei alkatrészéről – a dallamok hitelessége, jellemes zeneszerkezet és rhythmusáról. Ön műve ez által különbözteti meg magát épen oly lényegesen, mint hasznosan némely hasonló kiadásoktól, melyeknél nem lehet meg nem ismerni az esetleges speculatio bélyegét s azért bizonyosan nem fog elmaradni ön részére a bel- és külföldi közönség érdemlett részvéte. Részemről örömmel üdvözöm ezen olly tiszteletre méltó érdekes nemzeti művet, és reményem, hogy folytatását s bevégezését káros külső okok nem fogják késleltetni.

Utolsó mulatásomkor (1846) Magyar és Erdélyországban a magyar dallamok, úgy szólván, *lelkem vérévé* váltak, midőn azo-

nevét sem lehetett megállapítani. A Zenede számára nagyon sok dalfordítást készít, lefordítja Beethoven Krisztus az Olajfák hegyén című oratóriumát, s mint a Zenede igazgatója tevékenykedik. E hivatala folytán sok-sok kompozíciója és átirata készült a növendékek használatára.

Az 1851-es év más oldalról is bemutatja Mátrayt. Ez év szeptemberében nyílt meg ugyanis a Nemzeti Múzeumban a Nemzeti Képcsarnok. Mátraynak régi kapcsolatai voltak a képzőművészettel, különösen a festészettel. Munkásságának szinte

kat több cigány zenekarok játszáék előttem, hányszor nem álmodám be magamat azokba, s hányszor nem gyönyörködém álmélkodva rajtok? Milly csodateljes varázs-kaleidoscopját állítják azok öszve a szomorúság, ínség, mélyelméjűség, dagály, dac, kecs, ábrándozás, komolyság, enyelgés, életbű, és életbajoknak.

Nemzeti zenénk e mély, benső, hatalmas s szabad, tartalomdús és emelkedéssel teljes költészetét művészileg visszaadni nekem is feladatul lőn. Kielégítőleg eszközlém-é, erről tanúságot teend ama többévi munkám, melly e tél folytán „magyar rhapsodiák” egyetemes címe alatt (egy-egy 10–15 levélre terjedő 14 füzetben) Bécsben Haslingernél egészen újon készítve fog megjelenni.

Engedje meg, igen tisztelt úr, hogy önnek az egész mű egy példányát megküldhessem azon kéréssel, hogy azt kedvesen fogadja, s rólam ön műve ezutáni füzetek kiadása alkalmával meg ne feledkezzék. Tökélyesen bizonyos lehet ön, hogy nálam e tárgy jó kezébe jut, hogy én meleg rokonszenvvel a legigazságosb méltánylatot szentelem ön szép vállalatának. Más részről kedves teendőm is lesz, ön művének terjesztését lehetőleg eszközölni, s a résztvevők körét szélesbíteni. Fogadja újólag, igen tisztelt úr, legszívesb köszönetemet, valamint is kitűnő tiszteletét Liszt F. m. k. legkötelezett barátjának. Weimar október 8-án 1852.”

kezdeté óta figyelemmel kísérte a magyar piktúrát, a Hasznos Multságokban és a Tudományos Gyűjteményben megjelent cikkei számos festészeti, általában képzőművészeti adalékot tartalmaznak. A Regélő–Honművész megindulásakor ez az adatgyűjtés és -közlés természetesen nagymértékben bővült és gyakoribbá vált. 1846-ban pedig tagja lett a Marastoni-féle festőakadémiát támogató társadalmi egyesületnek.

Mikor 1845-ben egyesület alakult egy Nemzeti Képcsarnok felállítására, Mátray az alapító tagok között volt, ő az egyület titoknoka. A képcsarnok alapját Pyrker János László egri érsek vetette meg, mikor a Múzeumnak adományozta kincseket érő képtárát. Ez a képtár is Mátray gondozása alá került, és ő írta a kiállítás katalógusát* is. Ez a katalógus szintén mintapéldája Mátray alaposágának és rendszerező hajlamának. A több mint százoldalas könyvecske (két kiadást ért meg!) tartalmazza Pyrker érsek életrajzát, az egyetemes piktúratörténet iskolák szerinti rövid összefoglalását, majd a címre, méretekre, anyagra és részletes leírásra kiterjedő catalogue raisonnét. Minden festőről rövid életrajzot is közöl, de például Markó Károlyról részletes biográfiát ad. Ez a magyar művészettör-

* „Pyrker János László egri patriarcha-érsek képtára a magyar nemzeti múzeum képcsarnokában. Pesten, 1851.”

ténet első Markó-életrajza.* 1851-ben érte el célját a „Nemzeti Képcsarnokot alakító egyesület”. „1845-ben t. i. egyesület állott össze, mely céljául tűzé ki, egy a' magy. nemz. Múzeum képgyűjteménye mellett föllállítandó nemzeti képcsarnok alakítását 's folytonos gyarapítását; melybe csupán a' magyar korona alatt rokon szövetségben állott országokban született és honosodott hajdan- és jelenkori festőművészeknek jelesebb műveik tétesenek és szereztessenek meg. Föladatul tűzé ki magának az említett művekre folytonos figyelme fordítását; névszerint a' hajdani 's jelenkori festészek 's műveik fürkészését, élettörténetük 's készítményeik lajstroma megszerzését, és jelesebb műveiknek a' nemzeti képcsarnok számára megvásárlását.

Hogy e' szép föladat résznyire már teljesedésbe ment, a' mai ünnepély, mely a' nemzeti képcsarnok megnyitására szenteltetett, kétségtelen bizonyítványul szolgál.”

Az összegyűjtött, illetve az adakozás útján szerzett vagy máshonnan ide áthelyezett magyar képek közt Barabás Miklós, Kisfaludy Károly, Kupeczky Alajos, Ligeti Antal, Orlay-Petrics Soma, Hora Alajos, Markó Károly és Zichy Mihály művei is sze-

* Mint ahogy az egész katalógus „az első nyomtatot rendszeres munka, mely a' Múzeum gyűjteményi ügyében magyar nyelven jelent meg”. (Újabbkori ismeretek Tára id. h.)

repeltek. Az ünnepélyes megnyitón Mátray mondott beszédet, melyben ismertette az egyesület történetét, célkitűzéseit és eredményeit. A megnyitó ünnepségről részletes nyomtatott leírást is adtak ki, amely szintén Mátray munkája.*

★

1860 körül kezdődik Mátray teljes visszahúzódása. A könyvtár és a Zenede tölti be minden idejét. Kazinczy Gábornak írja 1861-ben:** „A’ könyvtárban naponként reggel 9 órától kezdve délutáni 2 óráig tartózkodom ’s catalogizálok. – 9 óra előtt szállásomon vagyok található, hol ez időben látogatóim szoktak elfoglalni. – Csak rendkívüli ok miatt vagyok néha napján délelőtti órákban távol a könyvtártól, mi igen ritkán történik, ’s legfeljebb ötször v hatszor évenként; különben, mint mondám, minden nap délután két óráig a könyvtárban töltöm időmet, kivevén ünnepet ’s vasárnapot, midőn a könyvtár zárva van.”

Úgyszólván mindent maga végez a könyvtárban. Ahogy 1846-ban, mikor a könyvtár élére került, a Ludoviceumból a Múzeum új épületébe szállított

* „A m. n. múzeumban létező Nemzeti Képcsarnok ünnepélyes megnyitása 1851. sept. 8. Pesten 1851.” Az előbbi idézet is e kiadványból való.

** OSzK Levelestár. Kézirattári nnpl. 1939/13. A levél dátuma: 1861. július 23.

anyagot egy szolga segítségével ő maga állította fel, úgy most ő írja a legtöbb katalóguscédulát. Több-ségükben ma is használatban vannak ezek a cédu-lák. „Különösen becsesek a könyvekbe írt fölfejtő jegyzetei az álnevű vagy névtelen írókról és a könyvek provenientiájáról” – írja Szinnyi József.*

Az 1865-ben „nemzeti” Zenedévé alakuló han-gászegyesületi zeneiskola jelenti másik működési területét. Ezt a tevékenységét legszebben Bartalus István jellemezte:** „...ez az intézet az ő fárad-hatatlan szorgalmának eredménye. Mindjárt kez-detben olyan alapokra akarta építeni, melyeken or-szágosan kihasson a magyar nemzetiségre; mert belátta annak szükségét, hogy a magyar fajt zenei-leg is nevelni kell, különben az idegen elemek hullá-mai e téren elsodorják; belátta, hogy a magyar nem-zeti zene egykor leendő felvirágzása csakis a ma-gyar faj által eszközölhető... türelemmel és okosság-gal az énekiskolát végre is nemzeti zenedévé alakí-totta, mely nem lett ugyan olyan országos, minő lehetett volna, de országosan hatott.”

1860 óta az igazgatói teendőkhöz kívül a magyar szavalati tanszéket is vezette. Nagy lelkesedéssel és ügyyszeretettel tanította ezt a tárgyat élete végéig. Tankönyvet is írt számára, valamint magyar sza-

* Szinnyi: Magyar írók élete és munkái. VIII. köt. 842. l.

** Bartalus i. m. 13. l.

valati gyűjteményt is állított össze. Két év alatt két kötet prózai és egy-egy kötet vers-, illetve drámai anyagot gyűjtött össze a növendékek számára.

A tankönyv* teljes kompendiuma a szavalás tudományának. Szavalás alatt azonban nem a mai értelemben vett verselőadást kell gondolnunk, hanem valamiféle általános deklamatorikus tárgyat, amely a kimondott versszavaláson kívül magában foglalja a szép felolvasást, a szónoklás, sőt a színészet beszédtechnikai elemeit is. A tankönyv célját Mátray az előszóban így fogalmazta meg: „Addig is, míg kedvező alkalom nyiland a szavalati művészet elméletét egy bővebb kidolgozatban nyújtani a hon lelkes ifjúságának, fogadja szívesen e rövid tankönyvet, mely maga nemében a nélkül is első a magyar irodalom terén, s jóformán még most is elég terjedelmes lesz a tanodai használatra. – e nyomtatvány ... a szavalati tanórákban mellőzhetővé teendi a kézírást, s így a szavalattanszaki növendékeknek becsülhetlen könnyebbséget nyújtand. Jótékonyosságát leginkább fogják érezni a nő-növendékek, kik nem... eléggé gyakorlottak az utánírás terhei legyőzésében.

E tankönyv szerkezetében részint saját nézeteimet, részint a tudós Wötzer rendszerét követtem,

* „A rendszeres szavalattan alaprajza. Tankönyvül írta Mátray Gábor. Pesten, 1861.”

felhasználván itt ott Egressy Gábornak az 1860-ban megjelent »Magyar színházi lapokban« közlött tanulmányait is.

Hogy e tankönyv rövid legyen, javasla az idő, a tárgy sürgetőssége, a tanórák szűke, a növendékek tehetségeinek más egyéb kiképzési ágak által is igénybe vétele, s végre a kiállítás költségeinek minél szorgosabb kímélése. –”

A könyv maga az általános fogalmakat tárgyaló bevezetés után egy elméleti és egy gyakorlati fő-részre oszlik. Az elméleti taglalja a deklamáció hang- és mimikai („mimbeshédi”) eszközeit, külön-külön és összhátásukban, míg a második fő-rész a szavalóművészet valamennyi gyakorlati problémáját megtárgyalja. A könyv egésze megint csak Mátray szenvedélyes rendszerező hajlamát bizonyítja, fő- és alrészzeivel, az esetek végső-ig szétbontott osztásával.

A hároméves szavalati tanszak alapjában véve valami színészképzőféleség lehetett, legalábbis erre mutat az, hogy az év végi vizsgálóadások mindig színdarabokból, jelenetekből állottak. A tanszak felállításának évfordulóit minden évben megünnepezték, ilyenkor Mátray beszédet tartott a szavalás fontosságáról és magyar történelmi múltjáról.

Tizenöt évig működött a Nemzeti Zenede magyar szavalati osztálya. Eleinte meglehetősen láto-

gatott volt – növendékeinek legmagasabb száma 26. De az utolsó években egyre kevesebben iratkoztak be erre a szakra, az utolsó tanévben pedig már csak egy férfi- és egy nőhallgatót oktatott Mátray a szavalás tudományára. Halála után – az 1875/76-os tanévben – a Bartay-féle reform el is törölte a szavalati tanszakot.

Mint Mátray működésének minden ágában, itt is azt a törekvést láthatjuk, hogy ahol csak lehetséges, emelje a nemzet művelődési színvonalát. Ha több magyar fiatal tud szépen verset mondani, értelmesen felolvasni, jól szónokolni: ezzel is egy lépést előre haladt a művelődés. Ha a szavalati tanszagnak csak egy-két növendéke kapott kedvet a színészethez, ezzel is segített a színházi kultúrán. S tűnjék bár mai szemmel naivnak, sőt komikusnak a szavalati tankönyv nem egy passzusa és az ezek alapján elképzelhető növendékprodukciónak, a nemes cél: a nemzet kulturális felemelkedését ezen a vonalon is segíteni akaró szándék komoly elismerést érdemel.

1865-ben Mátray huszonöt éves igazgatói jubileumát ünneplik a Zenedében, s ugyanez évben, az intézet alapításának negyedszázados évfordulóján, nagyszabású zenei ünnepélyt is rendeznek. Itt került bemutatásra Liszt Erzsébet-oratóriuma, melynek zenei anyagához Mátray is hozzájárult.

Nagy jelentőségűek a Zenede által rendezett

magyar történelmi hangversenyek. 1859. március 13-án rendezték az elsőt, melyen többek között Tinódi-dallamok kerültek előadásra nagy sikerrel. 1867. március 29-én és 1873. május 14-én adott még elő a Zenede ifjúsága történelmi magyar műveket. Mint kedves és a korra jellemző epizódot iktassuk ide az első történelmi hangverseny egyik „eredményét”: „A jótekonyságáról ismert Bohusné ő nga a napokban Mátray Gábor zenei igazgatót, és a tanárokat, kik az utolsó magyar troubadour Tinódi szép dallamait a Zenede hangversenyén előadták, lelkesítő ajándékkal lepte meg. E lelkesítő ajándok: *ötven üveg régi jó magyarádi bor volt.*”*

Ságh József, az első magyar zenei lexikon szerkesztője, így méltatta ezeket a hangversenyeket: „Mátray Gábor történelmi hangversenyei által megmutatta, hogy a magyar zeneművészet sem ma vette kezdetét. Csak kutatni kellene, s ezer és ezer becses kéziratot lehetne napfényre hozni. Mátray hangyaszorgalma fáradhatatlan sikerdús munkásságaért méltán megérdemli, hogy nevét a nemzet jelesei közé írjuk, s emlékét tiszteljük.”**

★

* Győri Közlöny, 1859. március 31.

** Ságh József: Magyar zenészeti lexicon. Budapest é. n. (1879) 205. l.

Az Akadémia üléseit alig látogatja már ebben az időben. Az új palota megnyitó ünnepségén sincs jelen (1865). 1863-ban ezekkel a szavakkal küldi el almanachadatait Szalay László főttnárnak: „Kedves Barátom! Több rendbeli felszólításodra csak most vagyok képes megküldeni munkálatim jegyzékét a folyó évre. Ha már későn volna, dobd félre, maradhat a jövő évre. Nekem az mindegy; miután semmi fontosságot nem tulajdonítok jegyzékem megjelentének. Tudtodra levő saját ügyemben, mióta együtt voltunk, semmi új nem fordult elő. Isten velünk! a viszont látásig lekötelezett barátod Mátray Gábor.” Maga a jegyzék röviden összefoglalja Mátray működését. „Folyvást foglalozik több rendbeli hazai történelmi tárgyakra vonatkozó adatok, magyar népdalok és gyakorlati szavalmányok egybegyűjtésével, nem különben a magyar Nemzeti Múzeumban a Széchényi-országos könyvtár kéziratai és nyomtatványai lajstromozásával s rendezésével.”

1864-ben meghalt felesége, életének 18 éven át hű társa, Hochecker Amália. Mátray utolsó nyilvános szereplése az Akadémián tartott előadása volt négy visszakerült Corvináról, 1870-ben. Élete utolsó éveiről már úgyszólván semmi adatunk nincs. Egy

* MTA Kézirattár. Főttnári levéltár 1863/850.

1873-ban kelt levele,* az öregek reszkető kézírásával írva, elének állítja a mogorva, elégedetlen, a fiatalokban csak rosszat és tehetségtelenséget látó 76 éves embert: „Folyó hónap 11-kén hozzám menesztett megkereső levelére örömet válaszoltam volna azonnal, ha kikeresni tudták volna az óhajtott munkákat azon jó urak, kik a múzeumi könyvtárnak újabb lajstromozását már 5-ik éve folytatják, de még mai napig sem végzék be, s miután az általam rendezve volt nagy részt is összehányták, s a chaosból kibontakozni nem tudnak, csak a következőket valának képesek mind eddig kezemhez szolgáltatni...”

„Csendes, de szakadatlan tevékenységében, melynek órái, napjai és hónapjai alig különböztek egymástól, olyan volt ő, mint a messze távolból jött folyó, mely lassan, nyugodtan halad az örök tenger torkolata felé.”** Úgy élt a közben kiegyezést, politikai, gazdasági és társadalmi változásokat átélt országban, mint a múlt élő emléke, mint a század első feléből ittmaradt kísértet. 1871-ből ismerjük még egy zenedei felolvasásának vázlatos szövegét, melyben Beethoven magyar kapcsolatainak történetét első ízben foglalta össze.***

* Szász Károlyhoz. OSzK Levelestár. Kézirattári nnpl. 1946. év. 8/32.

** Bartalus i. m. 3. l.

*** Lásd Major Ervin cikkét az Új Zenei Szemle 1952. III. számában, 8.

A fiatalokkal, úgy látszik, nem volt jó viszonyban – ezt láthattuk fent idézett leveléből is. De hogy a fiatalok mennyire tisztelték Mátrayban a tudást, a múltját, mennyire csak magatartásának hibáit, külsőségeit látták, arra jellemző Bartalus István egyik, Aranyhoz intézett, levele. Ugyanaz a Bartalus, aki 9 év múlva gyönyörű gyászbeszédben magasztalja fel Mátray emlékét, 1868-ban ilyen gúnyos, tiszteletlen és goromba hangon számol be egy Mátraynál tett látogatásáról. (Pedig ekkor már ő sem fiatal: 47 éves.)*

„Barátom János! Greguss fölkérvén, hogy a Kisfaludy Társaság közelebbi ülésében olvassak valamit, mert senki se jelentkezett, s különben is ígértem volt, hogy ilyen esetekre én mindig készen állok: készséggel vállalkoztam, hogy már jelenleg akadémiai körök között levő munkámból tovább olvasok, mégpedig ez alkalommal másként nem lehetvén, hármónium kísérete mellett. Ez okból – minthogy kéziratom jelenleg Mátraynál van – bekocogtam hozzá. Épen ebédelt; a szája két végén folyt le a zsír; szuszogott, mint a tót bizonyos műtét alatt; hiúz szemeket vetett hol rám, hol a tálra, s félt ha netalán egy kacsacombot elrablok előle.

* MTA kéziratár. Főtitkári levéltár 1868/1357.

Én Jónapot kívánok.

Ő (kásás hangon) Mivel szolgálhatok?

Én Bizonyos kéziratom a tek. úrnál van...

Ő (nemes bosszúsággal) Nem olvastam el még; nem is olvashatom el most hamar, mert dolgom van.

Én Nem is azért jöttem, hanem egy pár napra szükségem van rá, aztán azonnal visszaadom.

Ő A kéziratot nem adom.

Én (félre) Attól fél, hogy valamit megigazítok... (hangosan) De tek. Ur! most úgyse olvassa...

Ő Mindegy, mégsem adhatom.

Én Különös! hát nem ismer?

Ő Nem adhatom... mert nekem nem Ön adta, hanem az akadémia. Ha azonban (itt a fogát piszkálta) okvetlen meg akarja kapni, tessék az akadémia titkára által elkéretni.

Én Jól van; egy pár nap múlva magam visszahozom.

Ő Öntől nem fogadom el.

Én Hogyan?

Ő Tessék vissza (sic!) adni a titkárnak, s ez aztán visszaküldi.

Ilyen háj fejű birkája is van a tudományos akadémianak, ki azt véelve, hogy engem megbosszant, neked csinál alkalmatlanságot. Kérlek írd neki egy pár sort, küldd hozzá az akadémia szolgáját, hogy kéziratomat vegye át, s egyszersmind a szomszédba

hozza el hozzám. A mennyire lehet siess, mert egy hét alatt valamit össze kell belőle böngésznem, a hármóniumra is alkalmaznom. Isten veled s mindnyájatokkal. Bartalus István.”

„...a hosszú pálya végén fáradtan félrevonult csendes öreg végre 1875 folytán, mint múzeumi könyvtárnok nyugalmaztatott kir. tanácsosi ranggal. Nyugalmaztatásával megint kibékült volna, csak hogy a múzeumban várhassa be végperczeit. De távoznia kellett e helyről, s mind a mellett, hogy a nagykatái néptanító fia mint királyi tanácsos lépett le a nyilvánosság teréről, úgy fájlalta e távozást, mintha az országból száműzetett volna.”*

1875. július 17-én hunyt el, rákban.** „Mint a jó katonát, őt is a csatában érte utol a kíméletlen halál; már a vizsgák folyamatában kezdődött azon baja, mely drága életét kioltá. Ő azonban nem tágitott, – szent odaadással, élet-halál-harcot küzdve testi erejével, látogatta az évi vizsgákat, míg ezen megerőltetés következtében erejét méginkább vesztítvén, a tanév és vizsgák befejezte után költözött át jobblétre.”*** Július 19-én temették el a Kerepesi temetőben.

★

* Bartalus i. m. 14. l.

** Belvárosi Plébániatemplom. Matricula Defunctorum. 1875. július 19–24.

*** Vajdafy Emil, A... Nemzeti Zenede története. Budapest, 1890. 76. l.

A kegyelettel a kortársak adósak maradtak. A legtöbb korabeli újság éppen csak hogy megemlítette Mátray halálát. A Pesti Napló, az Ellenőr, a Hon, az Egyetértés, a Magyar Újság vagy néhány sorban, vagy egyáltalán nem emlékezett meg a magyar művelődés e nagy harcosának elhunytáról.

Csak a Vasárnapi Újság közölt olyan nekrológot, mely méltó volt Mátray emlékéhez.* „Ismét egy nagyérdemű veteránt kísértünk a temetőbe. Hosszú és munkásságteljes pályája fáradalmai után alig kezdette élvezni a jól megszolgált nyugalmat, midőn az örök nyugalom borult reá. Azt kell hinnünk, hogy a megszokott munkakörből való kilépés az élet föltételétől fosztja meg azt, a ki éltető elemét a folytonos munkásságban találta, s a nélkül nem is lehet el... Befejeztetvén 1874-ben a múzeumi könyvtár rendezése, Mátray Gábor megérdemelt nyugalomba bocsáttatott. De az a kis rekeszték, melyet a könyvtár előtermében elfoglalt s hol évtizedeken át dolgozott, az ő életfeltétele volt. S midőn onnan kilépett: a széles és tág világi életet csakhamar egy még szűkebb rekesztékkel kellett fölcserélnie. Nyugalmi állapotának f. hó 19-én az örök nyugalom kezdete vetett véget. Benne egy ma már feledésbe merülő korszak egyik legérdemesebb munkása szállt a sírba!”

* Vasárnapi Újság, 1875. aug. 1.

A legjellemzőbb adalékot a Mátrayt körülvevő közönyre azonban a kor hivatalos zenei szaklapja, a Zenészet Lapok szolgáltatta. Néhány sorban, a lap utolsó oldalán, a hírek közt eldugva tudósította közönségét Mátray haláláról,* ... és a következő számban már teljes vehemenciával támadta a Nemzeti Zenede tanügyi rendszerét, azt a rendszert, mely Mátray életének egyik legnagyobb eredménye volt.

*

Az életútja felén túljutott Mátray zenetudományi munkássága 1852-es akadémiai felolvasásával kezdődik: „A’ magyar népdalok’ kitűnőbb sajátságairól zenei tekintetben.” A tanulmány élesen megvilágítja a zenetudós Mátray átalakulását. Először még a 20-as, 30-as évek hangja szólal meg a népdal dicséretében: „A’ magyar népdallamokból ömlik a’ villany, melly kimondhatatlan rohammal szökik az idegekbe; belőlük csap reánk a’ bűvessző, mellynek érintésére pezsgővé változik a’ lankadt vér, melly a’ kenyérmezei táborban még a’ komoly hős Kinizsi Pált is tánczra gerjeszté. Szóval, a’ magyar népdalok’ zenéjében fekszik a’ jellemző szellem, melly színpompát s’ életet ad a’ költemény szavainak.”

* Zenészet Lapok, 1875. júl. 22.

De milyen más a hang a kis dolgozat második felében! Népdalaink hangnemi viszonyairól így ír: „...a' furcsaságok valóságos tömkelege, melyből az idegen zenész kívánszorogni is alig tud. – A' magyar dalokban annyira uralkodik a' szabályos és szabálytalan hangnemek legfurcsább változatossága, hogy a' szabályos zenéhez szokott fül gyakran alig képes meghatározni azon alaphangot, melyet vezérhang gyanánt kell tartania. – Vannak azonban még furcsábbak. Olyanok t. i. melyeknek sem elején, sem folyamatán keresztül, sem végén az alaphang nem uralkodik, hanem egészen más hangnemekben látszanak barangolni, 's lappangó alaphangukat csak sejdíttetni engedik.”

Íme, az átmenet a nagy lendületű, összefogó jellegű munkákból a szaktudományba, a reformkor népművelő programjából az 50-es évek tudományosságába; és legfőképpen: az általános népdalrajongásból a tudományos vizsgálat meglepetéseire.

A tanulmány maga két részre oszlik, bevezető és befejező résszel. – A bevezetés általában beszél a népdalról (l. a fenti idézetet), hatásáról és terjesztésének módjairól. Ez utóbbira két eszköz állott rendelkezésre a múltban: a kiadás és a színpad. Az első módot választotta Csokonai és Verseghy, majd Bartay, Egressy, Szerdahelyi, Fogarassy és Travnyik, Füredi, Bognár stb. A színpad útján való

népszerűsítés is korán elkezdődött Balog István, Görög István és Munkácsy János népszínműveivel, a későbbi években pedig Egressy és Szerdahelyi szerepe volt kimagasló e téren. „Az ügy kedvezőleg van megindítva. Kövessünk el részünkről mindent, mi előmozdítását segítheti. Szerezzünk pártolókat; gyámolítsuk a' vállalkozókat ne csak szép szóval, de tettel is! Hiszen még elegenden vagyunk, kiktől a' sors nem tagadá a' tevékenység áldását, mellynek mozgásba tétele által mégis csak többet hagyhatunk e' részben is utódaink számára, mint a' múlt századiak, kik régibb népdalaink' emlékét, úgy szólván, csak némi töredékes hagyományokban engedék hozzánk a' nép' ajkairól átzengeni.”

Ezután néhány példával bemutatja Mátray a régi dallamvilágot. Először Tinódiról szól. Kitűnően látja meg a kapcsolatot Tinódi dallamai és a katolikus egyházi népének, ill. a balladikus, ritmusában is azonos jellegű koldusének között. „Ki az egyházi régibb magyar dalok' melódiáit ismeri, – ki honunkban az egyháznapok, úgynevezett búcsuk, és vásárok alkalmával, kivált kisebb városok és falukban megjelenni szokott, 's részint földön csúszva, részint kétkerekű taligán húzatva, és vagy egy rozshagedű' kísérete mellett, vagy a' nélkül éneklő magyar koldusok' dalait figyelemmel hallgatta, sok hasonlatosságot talál Tinódi' dallamaiban, sőt ezeknek egész típusát véli csengeni. Jele, hogy a' régi

magyar egyházi és világi, névszerint a' történeti 's könyört gerjeszteni akaró (vagyis a' test nyomorait emlegető) dalok jóformán egy húron pendültek." (Mátraynak ezt a megállapítását fogadta oly felháborodott hangon Szénfy Gusztáv fent idézett cikkében.) „Ki egyébiránt Tinódi' dalait zenei tekintetben tagolni, s' azokból összhangzati szabályok' segélyével rendes dallamokat akar kiaknázni, ezt csak úgy lesz képes eszközölni, ha részint a' fennebb említett egyházi és búcsús dalokban, részint a' magyar népdallamokban szerzett tapasztalatait, 's így az öszves magyar népnél szokásban levő dalok' zenéjét veszi segélyül.”

A meglátás pontos, az elvi alap ma is helytálló. Majd a nagy Tinódi-kiadvány megmutatja, hogyan tudja Mátray alkalmazni is ezeket az elveket.

Ezután a Gergely-járás – Mátray szerint XVII. századbeli – dallamát, majd egy-egy XVIII. és XIX. századbeli éneket mutat be. A konzekvencia tökéletesen megfelel a kor zenei felfogásának. „E' mutatóványokból látszik, miszerint közelebbi négyszázadbeli népdallamaink' zenéje abban különbözik egymástól, hogy a' folyó századiak szabályosabbak, 's a' kor' igényeihez, a' szabályosabb, divatozóbb-hoz inkább simul.”

A címben megadott zenei sajátságokkal tulajdonképpen a tanulmány második fele foglalkozik. Az esztétikai osztályozás után, tisztán zenei szem-

pontból a tempó, ütemfaj, hangnem, szerkezet és a prozódia tekintetében vizsgálja a népdalt. A tempó vizsgálatánál megemlíti a parlando stílusú dallamokat, „melyek feszes idenyre nem szoríthatók, és mintegy csak szavalva (recitativo) énekeltek. Tartalmok többnyire komoly és bús. – Ezek az úgynevezett »furulyanóták« körébe tartoznak.” A tak-
tusfajokra vonatkozóan – a kor uralkodó zenei ismerete szerint, – csak a $\frac{2}{4}$ -es és a $\frac{4}{8}$ -os dallamokat ismeri el magyarnak. A $\frac{3}{4}$ -es, $\frac{3}{8}$ -os, $\frac{6}{8}$ -os, sőt, még a $\frac{4}{4}$ -es dallamok is: idegen eredetűek. Idegen átvétel szerinte a változó ütem is ($\frac{3}{4} + \frac{2}{4}$). Ezekre vonatkozóan – a leírást tekintve – tisztán lát Mátray. Így ír: „Ezt mind eddig zenészeink nem vették észre, ’s midőn az illy dalokat hangjegyekre írták, erőnek erejével $\frac{2}{4}$ ütenyü rámára vonván, vagy egészen kivetköztették rhytmusaikból, vagy összevissza czibálták szegényeket, nem tudván, mi tevők legyenek velők.” Itt beszél általában az idegenből való átvételről. Említi Csokonai, Verseghy, Faludi stb. átvételeit. „...a’ XVIII-ik század’ utófelében a’ magyar írók megkedveltetni ohajtván a’ magyar olvasmányt, idegen ’s névszerint német költeményeket ’s dalokat gyakran fordítottak magyarra.”

A hangnemi vizsgálat zavarba ejtő eredményeit már említettük. A szerkezet („rhythmus”) szerinti megoszlást a Mátrayra jellemző pontos rendszere-

zéssel adja. Kimutatja a különböző, szabályos és szabálytalan taktusszámú és cezúrájú dallamtípusokat. Beszél a népdalprozódiáról, aláhúzva, hogy ez *csak* a népdalra vonatkoztatható. „Pedig mégis milly nehezünkre esik, ha valamely nem-népdalban a' rövid hangzók hosszan, a' hosszú pedig röviden énekeltetik; de népdalaink' zene-rhythmus miatt e' hibáért nem szoktunk neheztelni.”

Végül felhívja a figyelmet a variáncsoportokra is. „Milly kívánatos volna ismerni...: hány valódi-lag eredeti 's önálló népdallam találtatik a' sok ezer magyar népdal' tömkelegében.”

A feladat tehát: gyűjteni és kiadni! A kiadás lehetősége azonban annyi nehézségbe ütközik, hogy egyelőre csak pium desiderium lehet. De addig is, amíg az anyagi lehetőségek kedvezőbbé válnak, „kezdjük meg a' munkát, 's tegyünk valamit részenként mind addig, míg erőnk 's tehetségünk engedi”.

★

1853-ban újabb zenetörténeti dolgozattal jelentkezik Mátray. A Vahot Imre és Kubinyi Ferenc szerkesztette Magyarország és Erdély képekben közli Bihari Jánosról szóló tanulmányát.*

* „Bihari János, magyar népzeneész életrajza.” Magyarország és Erdély képekben II. köt. 153. l.

Kruchten József Fusz János-életrajza* után ez az első komolyabb, monografikus jellegű tanulmány a magyar zenetudomány történetében. A cikk nem lép fel nagy igényekkel, csak rövid életrajz akar lenni, megemlékezés az érdemeihez képest nem eléggé méltatott magyar muzsikusról. Hiszen Bihari megérdemli, hogy „utolsó pihegésével ne tűnjék el egyszersmind emléközete az utókor elől”.

A magyar múlt értékeinek megőrzése, Mátray életének e vezérgondolata adta a tollat az író kezébe. A magyar múlt értékei pedig szentek, akár milyen tárgykörből valók, akárkihez kapcsolódnak. Legyen „nagyobb jelességre emelkedött zeneművész” vagy népzénesz, ki a maga területén a legmagasabb pontig eljutott: egyaránt érdemesek arra, hogy „ne csak kortársai viseltessenek méltánylattal iránta (kivált saját honában, melynek hosszas szolgálatát szentelé)”. És a Mátray írásai-ban annyiszor visszatérő sorok itt is fájdalommal emlékeznek meg az elmúlt idők íróinak és tudósainak hanyagságáról, akik úgyszólván semmi feljegyzést nem hagytak hátra a lefolyt századok magyar muzsikusaikról. – Ezeket írja Mátray bevezetésként, mintegy mentegetődzve azok előtt, „kik talán moso-

* Tudományos Gyűjtemény, 1819. XII. köt. 79. l.

lyogva kárhoztatják tollamat, minthogy azt czigány zenész életiratára emelni nem áttallottam”.

A tanulmány első része Bihari életrajzát ismer-teti. Ez a rész a cikk legértékesebb anyaga. Adatai részben a még élő Bihari-kortársaktól származtak, s – a születési és házassági dátumokat leszámítva – ma is helytállóak.* Sőt legtöbbjük a Bihari-kutatás kizárólagos forrása. A szigorúan vett életrajzi ada-tokon kívül közli például Bihari zenekarának név-sorát, a nagy prímáshoz fűződő néhány anekdotát és családjának adatait is.

Ezután Bihari jellemét festi le Mátray, méghozzá igen megnyerő színekkel („...nem tapasztaltatott soha is valamelly erkölcstelen tette”). A zenekar díszruhájának leírása után tér rá Bihari játékmód-jára. Érdemes ezt a részt szó szerint leközölni, már csak a csárdásra vonatkozó szavak miatt is. Mátray a sorok tanúsága szerint már jó korán (ta-lán elsőként) hívta fel a figyelmet arra, hogy a csár-dászene: visszaesés a verbunkoshoz viszonyítva. „Bihari játszasmódja a magyar nóták előadásában szabatos s akkori időben páratlan volt. Egyszerűen, minden túlságos cifrázat nélkül, úgy, miként ere-deti szerzőiktől hallotta, de érzéssel, s a nemzeti zene jellemét híven tükrözve játszák azokat, miben egyéb iránt jeles társai nagy mértékben gyámolíták

* Major Ervin Bihari-monográfiájának (1928) adatai szerint.

őt. Fris nótáiból a legélénkebb tűz lobogott. – Igaz, hogy akkori időben a magyar nóták nem voltak csárdások, mint mai napon. Bihari lassúiból szív-s lélekre ható remek elégiák hangzottak, nem csárdás bűz, s a műveltkeblű hallgató mintegy kegyelettel viseltetvén e nemzeti hangok iránt, belőlők nem a vad ujjongások kitörését, hanem a nemesebb élmény bizonyos nemét várta.”

A művek tárgyalásánál Mátray – nem tudni, miért – tévútra került. Cáfolja Bihari zeneszerzői érdemeit, és híresebb darabjainak szerzőségét másoknak tulajdonítja. „Bihari különben nem volt kitűnő magyar nóták szerzője; nem lévén neki sem élénkebb ösztöne, sem elegendő nyugalmas ideje új darabok szerzésére. Ama jelesebb művek, melyek neki tulajdonítottak, vagy neve alatt nyomtatva is megjelentek, ritkán voltak saját szerzeményei; mert ő többnyire mások, névszerint Lavotta és Csermák műveit adá elő.”

Néhány Biharit ábrázoló képet ismertet még a cikk, majd a befejező passzusokban ismét a magyar múlt értékei felett féltőn örködő zenetudós és könyvtáros hangja szólal meg. „Bihari nótái kéziratban mindenfelé taláztatnak hazánk szerte. Legyenek bár azok saját, vagy mások szörzeményei, minden esetre kár, ha nyom nélkül elenyésznek, annyival inkább, mert alkalmasint több kéziraton még azon évek számai is föl lesznek jegyezve, me-

lyekben vagy divatoztak, vagy leírástak; minek megőrzése kétszeres érdeket szörözhetne. De nyomtatásban is kétség kívül még sok helyen találtnak, melyeket szinte, mint amazokat, érdemes volna a végső pusztulástól megmenteni. Birtokosait tehát hazafiságosan kérjük, szívesködjének azokkal akár a magyar nemzeti Múzeum, akár a pesti középponti zenede könyv- és zeneműtárát mielőbb, míg késő nem lesz, gazdagítani, hol bizonyosan biztosabb helyen lesznek, mint bármily magánkezekben.”

A dolgozatot Bihari nyomtatásban megjelent műveinek bibliográfiája zárja le, és mellékletként a „Koronációs magyar”-nak Mátray által zongorára alkalmazott letétje egészíti ki.

Egy év múlva közli a Magyarország és Erdély képekben Mátray másik tanulmányát A magyar zene és a magyar cigányok zenéje* címmel. Fentebb már említettük, hogy ez a tanulmány Liszt felszólítására készült, s a hírhedt „Des Bohémiens et de leur musique en Hongrie” számára szolgált adattárul. (Érthetetlen, hogy Liszt e tanulmány birtokában miért jutott homlokegyenest ellentétes eredményekre. Talán éppen ez a tény bizonyítja,

* Magyarország és Erdély képekben, 1854. IV. köt. 118. l.

hogy Liszt a maga által felállított ábrándos elméletből indult ki, azt vitte keresztül, minden tárgyi adat és tény ellenére.) A tanulmány lényegében a magyar zene és a cigányok egymásra hatását tárgyalja, ezt a problémakört igyekszik minél több oldalról megvilágítani.

Bevezetőül a népdal és a tánczene kapcsolatát fejti ki Mátray. „Az énekből származott a hangszeres zene, mely eleintén a dalnak hangszeren kifejezéséből állott.” „A magyar zene kétségen kül a magyar nép dalaiból származott, melyek azonban tánczra alkalmazva czifrább és tánczhoz mért modorban játszottak.”

Ezután a tánczene részletesebb tárgyalása következik. Először a felosztás: palotás, verbunkos, friss. A hangszeres zene negyedik fajtájaként felvesz az ábrándot, mely hallgatásra és nem táncra való, és „periódjainak szabályos felosztása nincsen”. Ebbe a csoportba tartozik például a somogyi furulyanóta és a Rákóczi-nóta is. (Egy terjedelmesebb kitérésben a Rákóczi-nótát tárgyalja itt Mátray. A különböző kérdések felemlítése után a Rákóczi-indulóról is szól, „ezt azonban az eredeti nóta árnyékának is alig lehet tartani. Az eredetinek szerzője egyébiránt mai napig ismeretlen maradt. – Erdélyben e nótát a magyarhonitól sokban különbözőleg adják elő.”)

Ezután rátér a cigányok szerepére. „Történeti

adatokban a magyar zene régi szerzőire nézve általában véve igen szegények vagyunk; mert történetíróink sajnálák fáradságukat azoknak feljegyzésére. A magyar zenét többnyire csak cigányok játszá, még a folyó század elején is. A műveltebb gyakorló művészek (egy-kettőt kivéve) nem játszá azt. Innen van, hogy régibb magyar táncz-zenéink szerzői közül csak egy párt ismerünk, s ezt is legfőlebb 1756-tól kezdve.” „Sajnos, hogy ezelőtt a műveltebb magyarok általán véve nem gyakorlá a nemzeti zenét, s csak a cigányokra bízták fentartását és terjesztését; minélfogva nem lehet csodálni, ha a külföldi zeneművészek kétkedni kezdenek cigányaink által előadatni szokott nemzeti zenénk valódi magyar jelleme felől, s azt inkább indiai cigány, mint magyar zenének tartják.”

Íme, a cáfolandó tétel, az egész tanulmány alapja. A bizonyítás részben a nemzeti öntudatra támaszkodik, részben arra a felismerésre, hogy a cigányok mindenütt azt a muzsikát játsszá, amire igény van. Legfontosabb bizonyság azonban a magyar „népdal” és a tánczene egységes stílusa, a hagyomány életereje. „*Mi egyébiránt nem ismerünk honunkban zenét, mely a cigány nemzetiség jellemét viselné magán*, s cigány nemzeti zenének mondhatnók; hacsak az egy nagy-idaí nótát azzá nem kereszteljük, melyet különben csak egy szabálytalan ábrándnak lehet neveznünk. Ismerjük azon-

ban a magyar nemzeti zenét, mely kivált most, nem csak cigány, hanem műveltebb magyarok által is gyakoroltatik. Hogy a cigányok a múlt századokban is nem indiai cigány, hanem valódi magyar zenével foglalkoztak, kétkednünk nem lehet. *Hiszen ők ugyanazon dallamokat adják elő, melyek az egész hazában divatozván, magyarok által énekeltetnek, – magyarok és pedig műkedvelők által is szereztetnek. Ők a nép dalait zengetik, melyeknek szöveg és zeneszerzői a nép közöl valók. S miután a cigányzenészek csak zene által keresik mindennapi élelmüket, nem is játszhatnak egyéb zeneműveket, mint a nép kedélyével rokonultakat, vagyis olyakat, melyeket a nép sajátjainak ismer és tart.* Föl kell tehát tennünk, hogy a cigányok már első megtelepedésük óta tanulák el a magyar nép dalait, s ezeket némi módosítások mellett részint tánczenévé változtatták, részint táncz nélküli előadásuk anyagaiul használák; mit mai napig is tapasztaltunk. Nem is valószínű s föl sem fogható, hogy a magyarok a lefolyt négy század alatt megengedték volna, miszerint őket a cigányok csupa idegen s nem magyar zenével mulattassák, – hogy magyar őseink víg lakomáik, tánczaik, s nemzeti ünnepélyeik alkalmával nem magyar, hanem cigány nemzeti nóták zengésében találták volna gyönyörüket, és indiai cigány-zene által engedték volna felvillanyoztatni vidor kedvüket.

A magyar zene tehát fővonalaiban hagyományilag

ugyanaz maradt folytonosan, habár idővel a kor kívánata szerint (miként minden e világon) némely módosításokon esett is keresztül. Bizonyítják ezt népénekeink dallamai, melyek közül a még csak 50 év előtt divatozottak is, ma már némely részükben változtatva énekeltetnek.”*

Quod erat demonstrandum; most már csak néhány, ezzel kapcsolatos mellékkérdés tárgyalása van hátra. Az ún. „cigányskála” sem lehet cigány találmány, hiszen egyes elemei megtalálhatók az egyházi népénekekben is. Aztán idekapcsolódik az a tény is, hogy régi dallamaink elvesztek, a zeneszerzők nevei is feledés áldozatai lettek. Csak amióta a magyar zenét táncon kívül is felkarolták (XVIII. század közepe), azóta jelennek meg nyomtatásban a magyar művek. (Újabban seregestül, ami igen örvendetes, „ha nagy részben ephemeri értékűek is”) – Cigányaink az újabb időkben maguk is szerznek magyar táncmuzsikát, ennek is „a magyar zenével szakadatlan foglalkozásuk” az oka. Néhány cigány szerzőt fel is sorol itt Mátray.

Végül a zenész cigányság helyzetéről, viszonyairól és létszámáról közöl érdekes adatokat a szerző. Említi a cigányság civilizálására irányuló törekvéseket és ezeknek a cigány zenélésmódra való hatását. „Az iskolába járás következménye lőn, hogy a

* Kiemelések tőlem, V. P.

czigány gyermekek írni s könyvet olvasni is tanultak. Innen, habár fokanként és lassan, eredett a tökélyesedés utáni vágy is kedvencz foglalkozásukban, a zenészetben, névszerint a hegedű (nyelvükön *schetra*) játszásban. A folyó századi czigány zenészek között már többen találhatunk, kik részint magántanítóktól, részint zeneiskolákban hangjegyekből is tanulák a zenét. A pesti zenedébe már 13 évtől fogva több czigány gyermek jár, s mind az éneklést, mind a hegedülést szorgalmasan tanulja.”

Híres régi és új bandákat sorol fel; ezek az adatok jórészt már a „Musika közönséges történetében” szerepelnek. Igen érdekes az új bandák operaegyveleg-játékaról szóló rész. Ezeket a számokat egy-egy képzett, de nem magyar zenész tanítja be, „s talán ezért is van, hogy czigányaink legújabb magyar szerzeményeik és játszasmódjaik észrevehetőleg kezdenek távozni a régibb magyar zene eredet stylje- és jellegétől”.

A tanulmány zárórésze ismét a nemzeti kultúra felemelkedésén dolgozó tudós hangján szól: „Vannak írók is, kik a Magyar és Erdélyországban divatozott zenéről bel- és külföldi hírlapokban írtak, habár csak töredékeket. Ez értekezés szerzője is közlött a magyar zene történetéhez terjedelmesbb adatokat, – melyek amazokkal egyesülve, idővel a magyar zene felől tökélyesebb felvilágosítást terjeszthetnek; kivált ha lesz hazafi, ki időt és fáradsá-

ságot fordíthatand a még hiányzóknak egybeszedése- és följegyzésére. – Az alap le van rakva, építenek reá mások!”*

★

E kisebb dolgozatok után jelent meg 1859-ben Mátray „Történeti, bibliai és gunyoros magyar énekek dallamai a XVI. századból” című kiadványa. Dallamanyaga a következőket tartalmazza: Farkas András históriás énekét, a Hoffgreff-gyűjtemény 19 énekét, Armbrust (Ormpruszt) Kristóf gúnydalát és Tinódi Cronicájának 25 (tulajdonképpen 23) dallamát, ez utóbbiak közül kettőnek későbbi variánsaival.

Az anyag közlését háromféle szempontból vizsgálhatjuk: a kísérő zenetörténeti apparátus, a megfejtés és átírás, valamint a gyakorlatiasság szempontjaiból. Elöljáróban le kell szögeznünk – s ez a publikáció legnagyobb jelentősége –, hogy mindhárom területen úttörő munkát végzett Mátray. Ez az első olyan kiadvány a magyar muzikológia történetében, amely a kritikai kiadás igényével fel-

* A Mátray-tanulmányt két érdekes függelék követi. Az első Patay József tollából való, s néhány kiegészítő felsorolás mellett, az újabb kori stílusromlás okát magyarázza. Szerinte e romlásnak az az oka, hogy egy-egy zenekarban három primás is van, így pedig – önálló, vezetéshez szokott cigányokról lévén szó – a rubato játékot nem lehet egyöntetűen megoldani. *Kubinyi Ferenc* függeléke számos népi fúvós hangszert ismertet részletesen.

lépve – természetesen a kor rendelkezésre álló eszközeivel – megoldotta a magyar zene történeti anyaga egy részletének feltárását.

A felvonultatott zene-, illetve művelődéstörténeti apparátus imponáló. Az adatgyűjtés fontosságára utal Mátray már az előszóban is.

„Gyűjtsük szorgalmasan össze a hazai művészet történelmére bármi felvilágosító adatokat. Találhatunk itt-ott a honi évkönyvek és kéziratokban egyremásra, miket kiböngésznünk lehet, s miket fürge méhek példája szerint egybehordván, azokból utóbb tetemes halmot, s hamarabb, hogysem reménylenők, szép egészet alkothatunk, melyet, mint ernyedetlen szorgalmunk eredményét, hervadhatatlan koszorúval fonand körül hálás utódaink méltányos kegyelete.”

„Aknászszuk ki tehát lankadatlan türelemmel a hazai forrásokat, s forduljunk azután a netalán szerencsésebb külföldiekhez. Kétségem sincs, miszerint ezeknél sok olyast találunk, mit honn elveszettnek véltünk. Ki tudja, nem juthatunk-e dús felfedezésekre a külföldi régibb történelmi, utazási, földirati és zenetani vagy más művészeti munkákban, melyek habár mellékesen is, a magyarországi viszonyokra némi felvilágosítást deríthetnek.”

Ebben a szellemben dolgozott Mátray, mikor munkája kísérszövegeihez a szerzőkre, körülményeikre, a kiadó nyomdára stb. vonatkozóan való-

ban a „fürge méhek példája szerint” minden feltalálható adatot összegyűjtött.

Farkas András krónikájának kísérőszövegében a Cornides-kéziratban levő anyag teljes szakleírását, a megfejtés és átírás minden szempontját megkapjuk. A Hoffgreff-gyűjteménynél ugyancsak szerepel a bibliográfiai leírás, a nyomtatás évének megközelítő megadása – nyomdatechnikai és ortográfiai indokok mérlegelése alapján –, a zeneanyag külső képének leírása és stiláris elemzése. Az egyes dallamokhoz fűzött jegyzetekben Mátray utal ortográfiai, népdalra mutató, ritmikai és szerzőket illető vonatkozásokra. A kötet végén levő „Pótlékok”-ban a Hoffgreff-gyűjtemény egy másik – Szénfynél levő – példányának sorsát ismerteti.

Az Armbrust Kristóf gúnydalához fűzött apparátus a legkimerítőbb. Szinte hihetetlennek tűnik az a szorgalom, mellyel Mátray a szerzőre vonatkozó minden adatot összegyűjtött. Felsorolja itt a kiadó bécsi nyomdára, a dal eddigi előfordulásaira, a kiadás évére vonatkozó adatokat, Armbrust feltalálható életrajzi adatait, előszámlálja egész rokonságát, sőt toldalékként az Armbrust számára adott latin nyelvű nemesi oklevelet is közli. A „Pótlékok”-ban felsorol még hét Armbrust-le származottat. Ezzel az adattárral Mátray a zene-történet levéltári segédtudományát indította útjára Magyarországon.

A Tinódi Krónikájához írt előszóban a kötet bibliográfiai leírása, Tinódi nyelvének néhány ortográfiai és nyelvészeti szempontból érdekes adata, a szövegből kiolvasható zene-művelődéstörténeti adatok felsorolása (jegyzetben és a „Pótlékok”-ban is a „Hegedű-Hegedő” szó nyelvtörténeti összeállításával) szerepel. A dallamokra vonatkozóan Mátray először a kronológiát tárgyalja, majd tartalom szerint osztályozza őket. A zenei textus szakleírása után következik a stiláris elemzés.

Mátray 1828–29-ben, zenetörténete magyar részében már foglalkozott Tinódi énekeivel. Akkori véleménye nem volt helytálló, s most kötelességének tartja, hogy helyesbítse. „Midőn az 1828–29-ki Tudományos Gyűjtemény füzetében az egyetemes és külön a magyar zene történetéről értekeztem, Tinódi dallamait csak a velem közöltetett hiányos kéziratból ismertem, nem juthatván az eredeti kiadáshoz. Ez volt oka, hogy azokról rövid felületes észrevételt közölheték csak. Most, miután az eredeti nyomtatványt lehete tanulmányoznom, nem késtem azoknak megfejtésével, sőt kettejét már az általam 1854-ben kiadott magyar népdalok egyetemes gyűjteménye 2-ik füzetében közzé is tettem.” A megfejtés körülményeiről írt néhány mondat után a „Hadnagyoknak tanúsága” kéziratot másolatát is említi, megállapítva, hogy az nem lehet Tinódi eredeti kézírata. A Cronica dallamai után

Mátray számba veszi a későbbi kiadásokat is, melyekben Tinódi művei szerepelnek. Teljes részletességgel tárgyalja (bibliográfia, ortográfia és a változások szempontjából) a Tinódi-énekek utánnyomásait, főleg a Heltai-kancionált. Ez utóbbit az akkor Ráday Gedeon péczeli könyvtárában lévő példány és a Jankovich-féle másolat alapján ismer-teti, egybeveti azokat, és kideríti, hogy a kancionál a nyomda öt különböző korábbi kiadványának utólagos eggyéűzése.

A dallamokat kísérő történeti apparátus tehát főleg könyvészeti és levéltári jellegű. Hiányzik az irodalmi összefüggések, a ritmikai problémák, sőt túlnyomórészt a zenei összefüggések, variánsok vizsgálata. E hiányosságok okát az irodalomtörténet és a muzikológia akkori teljes különállásában és a történeti zenei anyag, valamint a folklór minimális feltártságában kell keresnünk. A jegyzetanyag, az adattár azonban így is hatalmas, és – mint említettük – úttörő, szaktudomány-alapító jellegű.

A megfejtés és átírás kérdése már lényegesen nehezebb volt. Ami a zenei stíluskérdést illeti, Mátray nagyon tisztán látja az összefüggéseket. Azt, hogy Tinódi és általában a XVI. század dallamait egyformán erős szálak kötik a katolikus és protestáns népénekhez és a világi népzenehez. „Egybe hasonlítván őket a szomszédok hasonkori dallamaikkal, a mienkből világosan kitűnik az egyházi

s világi népdallamok vegyülete, s pedig sokkal egyszerűbb, népiesb alakban, mint ugyanazon időbeli külföldi énekeknél tapasztalhatjuk.” – „Azon időszakban irattak ezek, midőn az akatholikusoknál még szélteben a régi katholikus és Gergely-féle egyházszertartási dallamok divatoztak, melyek többnyire a hajdani görög hanglépcsőkön alapulván, nagy részt lágy hangnemekben mozognak. Ezeknek vegyülete a világi dallamokkal látszik kitűnni e bibliai énekeknél; mi okozza, hogy e dallamokat sem csupán egyházi, sem tisztán világiaknak nevezni nem lehet, hanem azokban a régi egyházi dallamokra emlékeztető s ezeknek a bibliai énekekhez igen illő és a világi dalokhoz lassanként közeledő átmenetét találjuk fel.” – „Tinódi dallamainak stylje észrevehetőleg különbözik a bibliai dalokétól, mert már inkább a világi zenéhez, sőt a magyar népdalokéhoz is közeledik... némelyike nagyon emlékeztet a folyó század első tizedeiben még divatozott kesergő népdalainkra. – S mégis úgy látszik, hogy Tinódi a pórias népdalok zenéjéhez egészen leereszkedni nem akart, s mint tudós zenész a világi dallam egy magasabb nemével akart fellépni, mellyel míveltebb köröknek kedveskedhetett.”

De az is tisztán állott Mátray előtt, hogy ezek a dalok ugyanakkor a magyar *műzene* első megjelenei is. „Tinódinak ezen öszves dallami szembe-tűnő tanújelét adják szerzőjük nem csekély jára-

tosságának a fensőbb zenetanban... Ha külföldön nem is, de honában könnyen szerezhete magának ebbeli ismeretet; mert tudjuk, hogy I-ső Mátyás, II-ik Ulászló, s II-ik Lajos királyaink, sőt ország-nagyaink udvaraiban is tanult zenészek szolgáltak, kikkel közelebbi viszonyban állani szerzőnknek nem volt nehéz, nem csak nemes ember létére, hanem nagy urak udvarában folytonos tartózkodása folytán is.” – „A magyar dalzene érdekében nagy kincsnek tekinthetjük ezen énekgyűjteményt, annyiival inkább, mert abban a magyar zene egy önálló s külön nemével ismerkedünk meg.” – „...az itt közlött XVI-ik századi magyar dallamok is elég tanuságot nyújtanának..., miszerint 300 év előtt is voltak magyar zeneszerzők, kik históriás énekekre is tudtak, és pedig rendszeres zenét írni.”

Vessük össze ezeket a megállapításokat a mai, a modern zenetudomány minden fegyverét felhasználó elemzés konklúziójával, az eredmények elvileg semmiben sem mondanak ellent egymásnak. Szabolcsi Bence így ír:* „...Tinódi dallamaival a régi magyarság első reprezentáns műzenéje jelent meg Európa zenéjében. Ezek a dallamok olyan műzenei produkciót képviselnek, mely alapjaiban kétségkívül a népzene kultúrájára épült, de koncepciójá-

* Szabolcsi Bence: Tinódi zenéje. (Magyar Zenei Dolgozatok 6.) Budapest, 1929. 15-16 l.

ban individuális s azon túl nemzeti jelentőségű önálló művészetté emelkedett, s amely nyilvánvalóan gazdagodott egykorú külföldi zenei áramlatok impulzusaival is. Tinódi zenéjéről végeredményben elmondhatjuk, hogy *a magyar kultúra első, egyetemes (jelentőségében a nemzet minden rétegére kiterjedő) zenei megnyilatkozása volt.* Kitűnik ez elsősorban abból, hogy a szorosan vett magyar muzsika egész későbbi fejlődésének, kibontakozásának egyik legfőbb közvetlen fundamentuma Tinódi zenéje; a magyar egyházi népéneket, a históriás éneket s magát a világi népdalt is félreismerhetetlen szálak kötik a magyar műzene ez első nagy jelentőségű terméséhez. A magyar zene ezzel a párdallammal jelenik meg Európa szélén, az egyetemes, sokkalta nagyobb jövőjű, sokkalta szerencsebb nyugati zenekultúrák határa mentén; s amint megjelenik, már külön színe, külön értelme, önálló rendeltetése van, sajátos összefüggések szövődnek körülötte, s érnek benne új megoldást.”

Ami magát az átírást illeti, a munka igénybe vette Mátray minden tudását. Ő maga így emlékezik meg munkájáról: „Tinódi dallamai megfejtésénél (mihez a kath. egyházi énekek és magyar népzene körében szerzett ismeret elkerülhetetlenül szükséges) tekintenem kellett az egész dallam menetére, hogy annál biztosabban határozhassam meg minden egyes dallam változatait, átmeneteit, össz-

hangzatát, lágy vagy kemény hangnemét s több egyéb sajátosságait, melyeknek előszámlálását könnyen inkább dicsekvésül mint érdemül lehetne felróni; habár más részről nem csekély vigasztalásomul szolgál az öntudat, miszerint első valék, ki a 300 év előtt élt utolsó magyar lantos szerzeményeinek megfejtésére időt s fáradságot örömmel fordítottam, minek folytán az utókor annál biztosabban tűzhessen hálás kegyeletfonta örökzöld koszorút Tinódink, lantos Sebestyénünk, emlékére.”

A megfejtés nem sikerült teljesen kielégítően. „... Mátraynak... útjában állott kora magyar zenei felfogásának egy sor közös elméleti elfogultsága. A korszak magyar zenekutatóit, mint ez érthető is, magával ragadta, megszállította a magyar zenének néhány nemrég felismert s általános érvényűnek vélt jellemvonása: a pontozott ritmus, a choriambus, a »magyar skála«. Nem kutatták, ősi időktől fogva sajátjai-e mindezek a magyar zenének, megvannak-e magában a szorosán vett népzeneben? vagy csak az újabb műzenei irány, a palotás-verbunkos-irodalom vetette őket felszínre? Elfogadták őket egyetemes, minden magyar muzsikára érvényes karakterisztikumnak, s így természetes, hogy mikor régi magyar anyaghoz kezdtek közeledni, abban is elsősorban ezeket a vonásokat keresték. Így kerültek Mátray átirataiba is a felesle-

ges hangmódosítások, bővített szekundok, az indokolatlan, ritmustorzító pontozások.”*

A Tinódi-dallamok átírásánál ezenkívül Mátray egy fatális és érthetetlen tévedés vagy elnézés áldozata is lett. Szabolcsi szerint „minden dallamot olyan kulcs szerint írt át, ahogy a legtöbb értelmét vette”. Ez is fennáll, de a Tinódi-átiratok döntő többségénél a C-kulcsok helyzetét is összekeverte Mátray. Ugyanis a tenorkulcsot konzekvensen szopránkulcsnak, a baritonkulcsot pedig tenorkulcsnak olvassa. Ezt az érthetetlen elnézést még csak aláhúzza, mikor a „Varkucs Tamás” jegyzetében ki is mondja: „E dallam előjegyeül csupán a 4-ik vonalra helyezett C áll s így a hangjegyek Sopran-kulcsot igényelnek.” Elképzelhető, hogy a Cronica úgyszólván teljesen inkonzekvens *b*-jelzései zavarták meg, s a dallamokat azért olvasta tenor- helyett szopránkulcsban, hogy a *b* jele a megfelelő vonalra kerüljön. Még érthetlenebbé teszi e tényt az, hogy a Hoffgreff-gyűjtemény dallamaiban kifogástalan a kulcsok olvasása.

Ezek után Mátray alapjában egészséges dallami ízlését és intuícióját dicséri, hogy a 23 Tinódi-dallam közül csak kilencet, a többi 21 ének közül pedig csak hármat értett teljesen félre. (Eltekintve a kor-szellem követelte bővített-szekundos és pontozá-

* Uo. 17. l.

szos torzításoktól.) „Legfőbb érdeme ennek a publikációnak, hogy felhívta a figyelmet a XVI. század elfeledett, sajátos magyar dallamvilágára. Hogy tökéletes értelmezést nem mindenütt adhatott a dallamok mellé, nem rajta múlt: a Tinódi-melódiák leolvasási nehézségei annyira unikum gyanánt, annyira előzmények nélkül, szinte váratlanul lephették meg a korszak magyar muzikológusát, hogy ilyen körülmények között különös érdeméül kell betudnunk helyes interpretációit, általában a nehézségekkel sok helyütt megbirkózó kitűnő történeti ösztönét.”*

De a történelmi anyagra való rávilágítás, a magyar zene régi kincseire való figyelmeztetés és a tudományos eredmény mellett van Mátray kiadványának egy harmadik érdeme, amely mellett nem szabad szó nélkül elmennünk. Ez pedig a publikáció gyakorlati oldala. Lépten-nyomon kiütközik, hogy Mátray a tudományos feldolgozás mellett az előadásra is gondolt. Ezért tett át egyes, az ő megfejtése szerint túl magasan vagy túl mélyen fekvő dallamokat más hangnembe, ezért alkalmaz négy dallamot vegyes karra.** Átiratai révén számos régi

* Uo. 12. l.

** „Énekek a XVI. századból, nagyrészt Tinódi Sebestyéntől. Megfejté és zongorakísérettel ellátá Mátray Gábor; – négy énekszóra alkalmazá részint ő, részint Engeszer Mátyás, a pestbudai zenede énektanára. Pesten, Rózsavölgyi és társa sajátja.” É. n. Tartalmazza a Hoffgreff-gyűjteményből a „Jeremiás proféta siralmas panasza”, Tinóditól a „Dávid király megvívása Góliáttal”, az „Erdélyi história első része” és a „Török János vitézsége” c. énekeket.

dallamunk történelmi hangversenyek kedvelt műsor-
darabjává lett, *tehát a közönség ismeretét, mégpedig a
magyar szellemi múltat vonatkozó ismeretét növelte.*

★

A XVI. századi dallamok kiadásának sajtóvissz-
hangja már egy évvel a kötet megjelenése előtt
megszólalt. Már említettük Szénfy Gusztáv cikkét.
Itt most csak arra utalunk, hogy maga Szénfy, aki
csökönyösen ragaszkodott elvéhez, mely szerint a
magyar műzene csak a magyar népdalból fejlesz-
tendő ki – még ő sem látja a Mátray-féle Tinódi-
koldusnóta-párhuzam igazát, tehát voltaképpen a
népdalt magát becsüli le, mikor a „koldusnóta” ki-
fejezést megbélyegzőnek tekinti. Azaz ő sem ismeri
a népdalt, vagy nem is akarja igazán ismerni, hi-
szen programja „a népiből tervszerűen kiváló né-
pies muzsika” ápolása, az „eredeti népdal” kultusza,
melyet „a nép helyett, a nép nevében s jórészt a nép
számára írnak – melyek amellet öntudatos művé-
szettel készülnek, tehát... *magasabb rendűek a tu-
lajdonképeni népdalnál*”.* Ez az álláspont nem
egyedülálló, sőt ez az általános. Talán inkább Mát-
ray nézőpontja az egyedülálló, mely szerint a kol-
dusnóta és társai a magyar népdalkincsnek integ-

* Szabolcsi Bence: A XIX. század magyar romantikus zenéje,
56. l.

ráns részei. – Szénfy támadásában van még egy ellentmondás. Az egyik cikk szerint a Tinódi-dallamok megfejtése „fáradtságos műtét” volt, az adott textus „mondhatni zenei hierogliphokból” áll. A másik közleményben már azt írja a megfejtésről, hogy az „nem nagy mesterségbe került”. Az ellentmondás fennáll, de választ nem tudunk adni rá, mert a Szénfy-féle Tinódi-értelmezés elveszett vagy lappang. Hogy nem lehetett valami kitűnő ez a megfejtés, arra rámutat Szénfy egy harmadik cikke,* melyben öt dallam hangnemét sorolja fel egy tétele bizonyítására. Az öt hangnem közül hármat rosszul fejtett meg.

A szaksajtó – a Zenészet Lapok – két súlyos kifogást emel Mátray publikációja ellen: a régi dallamoknak semmi közük a magyar zenéhez, emellett Mátray modernizálta is őket. Lássunk egypár szemelvényt a bírálatokból.

Egy Bécsben megtartott történeti hangversenyen kapcsolatban jelenik meg az első támadás, itt még Mátray nevének említése nélkül: „Nekünk ily érdekes dolgokra nincsen kilátásunk (kivált miután Tinódit kiberetvélva, borzas haját illatos kenőccsel lesimítva, sokképen modernizálták)...”**

* „Őszinte válasz az őszinte szóra zenénk érdekében.” Sárospataki Füzetek, 1859. 364. l.

** Zenészet Lapok, 1860. 64. l.

Bartalus István a Tudományos Akadémia zenei tevékenységét bírálva így ír a Tinódi-kiadványról: „Tinódi iratai méltók voltak arra, hogy mint régiség új kiadás által – sőt épen megfejtve – (érdekes lenne két régiség bűvárunknak, Szénfi és Mátrai úrnak megfejtését összehasonlítani, csak hogy az első mindedig nem láthatott világot) meg legyenek mentve az enyészettől. Mátrai úr e kiadáshoz érdekes commentárt ír, s legalább bebizonyítja, hogy régen is gondoltak a művészetre, legalább nemzeti büszkeségünknek eleget tesz; azonban Tinódit modernizálni nem kellett volna, mert ennek korunk nem veheti hasznát, magában az úgynevezett cantus firmusban sincs olyan valami, mire jelenleg építhetnénk. Ezért legjobb lett volna csak egyszerű megfejtésnél maradni, mint a kiadási költségeket nevelni. Mert Tinódi modern harmoniával úgy veszi ki magát, mint ha Zrínyi költeményeit valaki új rímekbe szedné s divatos magyar nyelven átdolgozná.”*

Mosonyi Mihály két ízben is foglalkozik a tárggyal. „Azon régi magyar dal-gyűjtemény-könyvben, melyet a magyar tudós társaság kölcségén *Mátray Gábor* akadémiai tag múlt évben kiadott, nagyon keveset találhatni olyat, mely a magyar népdalok szellemének megfelelne. Azok legnagyobb

* Uo. 1861. 115. l.

része, akármelyik nemzet dalainak is beillenek, s csak idegen nyelven szerkesztett szöveget kell alájuk írni s azonnal előttünk állanak a régi, különböző nemzetektől leszármazott egyházi énekek, melyek azon időkben az egész keresztény világban általánosan divatoztak... azok nagy részében sem dallam, sem harmóniai sajátosság, avagy forma tekintetében, nem is találjuk fel távolról sem azon magyaros szellemet, mely oly annyira jellemzi a magyar kedélyt s melyet az újabb kor magyar népdalaiban – mint a magyar nép szokása, kedélye s szenvedélyének hű kifejezését – észlelhettünk... ugyanazon egy dalt Mátray Gábor és Szénfy Gusztáv úr különböző módon fejtettek meg, azaz: különbözőleg alkalmazták a mai zenészet szabályaihoz. Egyik *dúr*-ban a másik pedig *moll*-ban fejtette meg. Kérdés: kinek van hát igaza?”*

„Akárhogy fejtegetessék s harmonizálják ezeket, a mai korra nézve ép úgy nem lesznek népszerűek, mint nem voltak talán a magok idejében. A magyar zene további kifejlődését egy mákszemmel sem segítik elő s reánk nézve nem egyebek holt betűk monumentumainál, melyek a múzeumba s nem az életbe valók.”**

Az elvi kifogások mellett vissza-visszatér a Mát-

* Uo. 1861. 269. l.

** Uo. 1863. 153. l., jegyzetben.

ray és Szénfy közti párhuzam, illetve szembeállítás. A Zenészeti Lapok tág teret engedett Szénfy cikkeinek, segítette, pártfogolta Szénfy működését, s így többek között állandóan számon kérte az Akadémiától a Szénfy-féle „Magyar zenekönyv” kiadását, azaz annak megtagadását. Ábrányi Kornél egy helyen nyíltan ki is mondja, hogy Mátray vette el a helyet Szénfy elől, egy olyan publikációval, aminek semmi haszna sincsen. „Hogy miért nem vette annak idejében kiérdemelt pártfogásába a magyar tudós társaság eme (maga nemében páratlan búvárkodás útján létrejött) tudományos műnek kiadását, s hogy ugyanakkor miért adta ki inkább a Mátray Gábor által összeszedett régi dalgyűjteményt, melynek nagyrésze úgy is bennfoglaltatik Szénfy művében, s mely ehhez képest a magyar zene további fejlesztésére jóformán semmi pozitív beccsel sem bír: mind ezt nem igen lehet érteni. Talán nem taláztatott méltónak a pártfogásra? De ez esetben kérjük: kik voltak, kik pálcát törtek felette?”*

Ez már nyílt támadás Mátray ellen. Tudjuk, hogy Mátray volt egyik tagja a Szénfy művét eltanácsoló akadémiai bizottságnak. De az is igaz, hogy Mátray már évekkel Szénfy beadványa előtt kapta

* Uo. 1861. 299. l., jegyzetben, „A szerk.” (Ábrányi) jelzéssel.

a megbízást a Tinódi-dallamok közlésére. A Szénfyt támogató Zenészeti Lapok vádjai tehát nem helytállóak. Mátray – tudomásunk szerint – nem is válaszolt rájuk. Úgy látszik, helyesen fogalmazta meg Bartalus gyászbeszédében Mátray jellemének egyik alapvető tulajdonságát: „Mátrayt nem üldözték ama szenvedélyek, melyek elévülés esetén az irodalom s művészet némely veteránja álmait nyugtalanítják; nem ismerte a gyakran végletekig menő féltékenységet; senkivel sem kezdett önérdék sugallta tollharcot; nem tolakodott előtérbe, hanem szerényen visszavonult... türelmes, békeszerető volt; sőt vállalataival szemben is megszokván a közönség részvétlenségét, általában minden-
nel ki tudott engesztelődni...”*

A két elvi kritika teljesen érthető. A Zenészeti Lapok – és az egész korszak – álláspontja a népzenevel kapcsolatban tulajdonképpen a levegőbe épült, éppen a valódi népi talaj hiányzik alóla. Szénfyyel kapcsolatban már idéztük ennek az álláspontnak egyik jellemző megnyilatkozását, de ezt a köztudomású, sokszor megtárgyalt tételt nem is kell részletesen fejtegetnünk. Nagyon is érthető tehát, hogy egy olyan felfogás számára, amely magyar zene fogalma alatt a népies műdalt érti, nincs sok értéke e régi dallamoknak. És valóban, nincs

* Bartalus i. m. 13. l.

sok köze például a Hoffgreff-gyűjtemény dallamainak még a magyar parasztzenéhez sem, hát még a Simonffy-Egressy-féle népies műdalhoz vagy a csárdáshoz! Hogy ezek a dallamok mégis a magyar zenekultúra elidegeníthetetlen tartozékai közé válnak, az már más kérdés. Az 50-es években ezt még csak Mátray és – minden ellentétük mellett is – Szénfy látta meg. Bartalus az egyetlen bíráló, aki ezt méltányolja, aki nem értéktelen múzeumi régiségnek tartja a régi magyar műzene termékeit.

Ami a modernizálást illeti, abban igaza van Bartalusnak és a többi bírálónak. Mátray valóban a kor zenei ízléséhez „igazította hozzá” a XVI. századi melódiákat. Ebben a kérdésben csak a bírálók egyoldalú nézőpontja feltűnő. Szemére vetik Mátraynak, hogy Tinódit „kiberetválta és illatos kenőccsel lesimította”, de ugyanezt a korszellem diktálta eljárást megengedhetőnek, sőt egyedül helyesnek ismerik el a népdallal kapcsolatban.

Mátray Tinódi-publikációjának bírálata és revíziója még fél évszázad múltán is foglalkoztatta Osváth Jánost, a Zeneakadémia elmélettanárát. 1908-ban megjelent könyvében* főként a ritmizálás szempontjából támadja Mátray megfigyeléseit. Ugyanakkor Bartalus nézetét is cáfolja, mely éppen

* „Nemzeti Zeneművészet. Történetkritikai tanulmány. I. rész.” Budapest, 1908.

a ritmikai alapokra támaszkodva tagadja a XVI. századi dallamok és a népdal rokonságát. Osváth mind e ritmizálási hibák és hibás elméletek kútfejeként a XIX. század második felének choriambusdivatját jelöli meg. Igen találó erre vonatkozó általánosító passzusa: „A ritmusnak ezen modernizálása érdekes és egyszersmind tanulságos zenetörténeti adattá avatja fel Mátray kiadását. Érdekes ugyanis megfigyelni, hogy minő kitartással lesi az alkalmat a choriambus feltüntetésére. Ebbeli buzgóságában nem is veszi észre, hogy mekkorát vét ezáltal nemcsak a zenei logika, hanem gyakran a nyelv ritmusa ellen is. Lantosaink esze aligha járhatott valaha a choriambuson; mert ritmusaikban, mint Bartalus István helyesen megjegyzi, »nem a mai choriambusok lüktetnek, hanem a spondaeusok és dactylusok vegyülékei«, melyek egyébiránt mai népdalainkban is érvényesek.

Méltán kérdezheti ezek után a történeti hűség szigorú híve, vajon csakugyan »élvezhetőbökké« váltak-e Tinódi és kortársainak dallamai ama helytelenül alkalmazott choriambusok által? Nem-e inkább egy megdönthetetlen bizonyítékát szolgáltatják azon történeti ténynek, hogy a choriambus teljesen hatalmába kerítette Mátray és kortársainak zenei ízlését? És ha a magyar zene történetében mindenáron egy »choriambikus stílus korszakát« akarjuk megkülönböztetni, úgy azt elsősorban a

XIX. században kell keresnünk, amidőn az virágkorát élte: a költészetben, poetikában, a zenében, zeneelméletben és zenetörténetben egyaránt.”*

Osváth terjedelmes táblázatban elemzi Mátray megfejtése szerint a régi dallamok ritmusképleteit; de a ritmizálás kérdésein kívül a leolvasások revíziójára is kísérletet tesz. A „Szegedi veszedelem” dallamát olyan jól és tisztán helyesbíti, hogy csak sajnálhatjuk: miért nem foglalkozott a többi dallammal is. A Tinódi-ritmika több jelentős kérdésében mindenesetre csak a népzenére támaszkodó új magyar zenetudomány, elsősorban *Kodály* Zoltán tanulmánya „Árgirus nótájá”-ról (1920), mondhatta ki a döntő szót.

★

Ha most az idős Mátray zenetudományi munkásságát értékeljük, elsősorban az a változás tűnik fel, amelyen Mátray az évek során átment. Az átfogó kompendiumtól a részletpublikációhoz, az általános elvi megállapításoktól az aprólékos kutatómunkához, a zenei művelődéstörténetírástól a muzikológiához vitt Mátray útja. Persze mereven szétválasztani nem lehet a két korszakot. A Musikának Közönséges Történetében is vannak már szakkutatói eredmények, és a Tinódi-kiadványban

* Osváth i. m. 28–29. l.

is van a zenével nem sok összefüggésben álló művelődéstörténeti adatgyűjtés. De az általános vonal Mátray munkásságában mégis a fent vázolt szakszerűsödés felé mutat. S egész életének, munkásságának úttörő, kezdeményező jellege ebben is megnyilvánul. Ahogy Mátrayt tekintjük a magyar zenetörténet-írás megindítójának, úgy ő a szakszerű muzikológia alapvetője is. Régi anyag feltárása, népdalelemzés, zenészeletrajz: mint tudományos területek, először Mátray munkásságában kerülnek művelésre. Természetesen ez a muzikológia még nem eléggé *zenetudomány*. Még nagyon sok benne a történeti, diplomatikai, bibliográfiai adalék, és még kevés benne a zenei elemzés, a zenéből magából kiinduló tudományos feldolgozás. De lényegében Mátray a maga kiadványaiban már rálépett a muzikológia helyes útjára. Arra az útra, melyet ő tört az eddig ismeretlen vidéken, s melyen utána Bartalus Istvánnal elindulhatott a magyar zenetörténet a modern fejlődés felé.

Szinte szimbolikusan kapcsolódtak az események. 1875 júliusában – akadémiai szünetben – halt meg Mátray. És az új akadémiai év első székfoglalóját Bartalus tartotta. A lehanyatlott kézből átvette a zászlót a fiatalabb erő...

Az idős Mátray Gábor nem lett hűtlen a fiatal Rothkrepf Gábor népdalgyűjtéséhez, a népdal propagálásához. A népdallal való foglalkozás egész munkásságán végigvonul,* a Széchenyi házban eltöltött évek gyűjtéseitől a Magyar Népdalok Egyetemes Gyűjteménye köteteiig. Sőt ez a tevékenység egységes, összefüggő egészet is alkot; hiszen a népdalkiadvány értékes darabjai még a Sopron megyei és somogyi gyűjtésekből erednek.

Sajnos a nyomtatásban megjelent három füzetben és egy kéziratban kívül más anyagot nem tudunk felmutatni Mátray gyűjtéséből. Pedig ennél jóval nagyobb gyűjteménye volt, ezt bizonyítja pl. fent közölt akadémikusi bibliográfiája. Ebben az elveszett vagy lappangó gyűjteményben vannak a Mátray által említett bukovinai és erdélyi dallamok is. Ezekről Mátray nem emlékezik meg tanulmányaiban, a kiadvány füzeteiben sem közöl belőlük egyet sem, tehát valószínűleg 1858 után jutottak kezéhez. Nagy kár, hogy ez az anyag és a hozzá tartozó jegyzetek nem kerültek napvilágra. Az erdélyi és csángó dalok – ha valóban azokról van szó – nyilván hozzájárultak volna a népdalkérdés tisztázásához.

Mátray élete második felének folklorisztikai

* Már kis gyermek korában foglalkozik a népdallal. „7-dik évében... a magyar népdalok szövegeit is frásban jegyezgetni kezdte.” (Újabbkori Ismeretek Tára id. h.)

munkássága egy kéziratos füzettel kezdődik. Címlapján ez a felirat áll: „37. népdal bariton hangra zongora kísérettel. Másoltattak 1849-ki November elején Mátray Gábor által.”* A füzet túlnyomó részben a kor többnyire ismert népszínműveinek dallamait tartalmazza, éspedig a Két pisztoly, Zsidó, Rab, Szökött katona, Egy szekrény rejtelsei, A csikós, Mátyás diák, Kézműves, Párbaj mint istenítélet, Jegygyűrű c. darabok egyes számain. A népszínműdalokon kívül akad a gyűjteményben több megzenésített Petőfi-vers (Egressy és Szénfy művei), Egressy néhány dala, egy-két közismert népies dallam és – érthetetlen módon – egy tipikusan német műdaltöredék. Mi célja volt Mátraynak e nagyrészt nyomtatásban is közkézen forgó, általános ismert dallamok lemásolásával? Nem tudjuk; a zongorakísérettel való ellátás gyakorlati célra mutatna, ennek viszont ellentmond az 1849. novemberi keltezés. Ezekben a hónapokban még csak gondolni sem lehetett e dalok eléneklésére. Ha a célt nem is ismerjük (gondolhatunk a népdalgyűjtemény előkészítő munkájára), a kis füzet hasznos szolgálatokat tehet a magyar népies műdalok, különösen a népszínműénekek kutatójának.

A Magyar Népdalok Egyetemes Gyűjteménye

* OSzK zeneműtár. Ms. mus. 1659 (a Lavotta-féle katalógusban tévesen 1689. sz. alatt).

füzetei 1852-ben, 1854-ben és 1858-ban jelentek meg.* A kiadvány kétverziós: magyar és magyar-német szövegű. Ez persze lényegesen megdrágította az előállítás költségeit, de viszont ez a forma felelt meg Mátray szándékának, a népdalok nemcsak hazai, hanem külföldi terjesztésének. A szövegeket *Czanyuga* József, a múzeum irattárnoka (Erkel „Sarolta” című operájának librettistája) fordította németre.

Érdekesek az első füzet bevezető írásai. Néhány, a népdal szépségeit méltató mottó után (köztük Szénfy egy idézete!) következik az ajánlás. A Széchenyi grófnékhoz forduló dedikáció részben a Széchenyi ház légkörére vet igen kedvező fényt, részint adatokat szolgáltat Mátray népdalgyűjtő munkásságának kezdetére nézve. „Midőn a' magyar népdalok egyetemes gyűjteménye ezen első füzetének a' t. cz. Grófnék köztiszteletben álló neveikkel díszíthetését jóváhagyni méltóztattak, egy kedves tartozásom beváltására nyerék kedvező alkalmat, t. i. hálám nyilvánítására ama szíves buzdításért, melylyel a' *Széchenyi*-házban töltött életem virító korszaka közben nemzeti zenénk folytonos gyakorlását, sőt jelesebb példányai szorgalmas gyűjtését is szívemre kötni kegyeskedtek.”

* 1852: I. köt., 1. füz.; 1854: I. köt., 2. füz.; 1858: II. köt., 1. füz.

Az előszó („Néhány szó a' magyar népdalok kedvelőjéhez”) az elődökről, a pályatársakról szóló megemlékezéssel kezdődik. Bartay, Bognár, Egressy, Fogarassy, Füredi, Szerdahelyi és Travnyik nevét említi Mátray, mint olyanokét, akik „megtörék a' jeget”. Majd a letevés módjáról szól. „Egyszerű zongorakíséretet használtam, hogy a' zenében kevésbé járatosak is élvezhessék.” Ezután említi meg azokat a szempontokat, amelyek az újat, a különlegeset – s tegyük hozzá, az előremutatót – jelentik gyűjteményében. „Ama felfedezésemet, miszerint népdalaink között vannak olyanok, melyekben kétféle üteny (tactus) u. m. $\frac{3}{4}$ és $\frac{4}{4}$ váltja fel egymást, gyakorlatilag mutatom-be egy két olyanmű dalok közlésével. – A' dalok divatozásainak évszámait 's helyiségeit habár mindenütt teljes bizonyossággal adnom nem lehetett is, de legalább megközelítém; miért ha előbb nem, legalább évszázad múlva némi elismerésre igényt tarthatok: miután eddig ilyesmire nem volt tekintet. Törekvém e' részben minden lehetőit elkövetni, 's a' t. közönség bizonyos lehet, hogy a' kijelöltt év és hely táján vagy a' dal szövege, vagy maga a' dallam már divatos volt.

A' magyar népdalokban jártasok, ha nem említtem is, tudni fogják, miszerint sok dalt egy vidéken így, másikon másként dudolják, azaz: egészen más szövegre, vagy pedig dallamra éneklik; – valamint

azt is, hogy a' többféle vidékeken ugyanazon egy dallam némely részben különböző változatossággal énekeltetik. Senki se ütközzék-meg tehát, ha erre nézve az általam közlött dalokban némi különbséget talál, tekintettel az előtte netalán másként ismertt dallamokra."

A változó ütem felfedezése – vagy talán helyesebb volna így mondani: elismerése – valóban nagy újdonság volt. Hiszen ebben az időben nem ismertek el más magyar zenének, mint a páros ütemű, főleg $\frac{4}{8}$ -os muzsikát. (Mátray maga is idegen eredetűnek tartja a nem $\frac{4}{8}$ -os dallamokat.) Csak évtizedek múlva, a 80-as években kezdi cáfolni Bertha Sándor és Major J. Gyula a $\frac{4}{8}$ -os ütem egyedül üdvöztető mivoltát. – A dalok „divatozásának” idejét és helyét megadni sem jutott eszébe eddig senkinek. Bár ezek a lokalizálások nem lehetnek mérvadók, már a népdal természeténél fogva sem, néhány időbeli meghatározás értékes támpontot szolgáltat a történeti kutatás számára. Érdekes azonban szemügyre venni a megjelölt lelőhelyeket. Ezekből le tudjuk olvasni, mennyit hallott és jegyzett le a dalok közül Mátray személyesen, és mennyit kapott másodkézből. Tudjuk, hogy a Széchenyieknek Sopron és Somogy megyében voltak birtokaik, itt töltötte a család a nyári hónapokat, s itt volt alkalma először az ifjú Rothkrepf Gábornak népdalgyűjtéssel foglalkozni. Más-

részt tudjuk azt is, hogy Káposztásmegyeren volt szőlője, ahová, mint jó gazda, nyilván gyakran járt. Tehát az e helyekre lokalizált dallamokat bízást vehetjük saját gyűjtésűeknek. A három füzet 77 dallama nagyjából három egyforma nagy csoportra osztható.

Saját gyűjtés	27 dallam=35%
Másodkézből	29 dallam=37,7%
Szerző megjelölve, ill. történeti anyag (vagy irodalmi utalású)	21 dallam=27,3%

Ha most az anyag zenei megoszlását nézzük, a következő képet kapjuk:

Igazi népdal (túlnyomórészt B és C osztályú)	18 dallam=23,4%
Műdal	29 dallam=37,7%
Népszerű dalok	14 dallam=18,1%
Történeti anyag	4 dallam=5,2%
Vegyes (kollégiumi dallamok és hasonló stb.)	12 dallam=15,6%

Ha e két osztályozást egybevetjük, érdekes és jó eredményt kapunk, ami ugyanakkor érthetlenné teszi az egész gyűjtemény összeállításának szempontjait. Az összevetés eredménye ugyanis az, hogy a saját gyűjtésűnek feltételezhető dallamok

közül 11 dallam (41%) népdal, illetve a népdalok 61%-a Mátray saját gyűjtése. Tehát a népdallal való személyes kapcsolat kedvező képet mutat Mátrayról, ez megmutatkozik abban is, hogy az egész anyagnak közel negyedrésze igazi népdal. (A kép még kedvezőbbé válik, ha ehhez hozzávesszük a történeti és a vegyes anyagot is; eszerint a teljes gyűjteménynek majdnem a fele – 43,9% – nemes anyag!) Most válik a kép igazán zavarossá: mi lehetett Mátray szempontja a válogatásnál, ha egyrészt jó ösztönrel és helyes meglátással ennyi nemes anyagot vett fel a gyűjteménybe, s ugyanakkor ennél több műdalt? Tehát az egyik oldalról nagyjából helyesen értékeli az igazi népi anyagot, kellő helyet biztosít ezeknek a dallamoknak, s másrészt az azzal nem sok rokonságot mutató népies műdal-típust ugyanúgy, sőt nagyobb számmal veszi fel a kiadványba. (Több helyen meg is nevezi a szerzőt, de még azt is, hogy az illető dallam a Zenede pályázatán díjnyertes volt.*) Vegyük hozzá mindehhez, hogy Mátray nem tartozik azok közé, akik megütődve és értetlenül állnak szemben az igazi népi dallamokkal, akik megvetik a „koldusnótákat”, akik számára csak a „megfésült” népdal az ideális, melyben nincsenek „azon nagy halmaz

* Ilyen, a szerző nevét feltüntető műdal 12 van a gyűjteményben, a teljes anyag 15,6%-a.

durva anyagok, melyek a népköltészetből felmerülnek, és melyek örökbecsűek, ha ki vannak tisztázva, de könnyen beszennyezik az egész nemzeti költészetet, ha ki nem válogattatnak, nem tisztáztatnak, nemesbítettnek s eszményítettnek”.* Sőt Mátray nem egy azokkal sem, akik a látszat alapján megalkotott „magyar zeneelmélet” fanatikus hívői és prófétái voltak. Éppen a tapasztalt meglepő tények tartották talán vissza attól, hogy az általa ismert anyagból elméletet faragjon. Az 1852-es cikkben is csak rendszereket állít fel, nem teóriát. Ebben a cikkben furcsának tartja a népdalok ütemi és hangnemi sajátosságait, de tisztán látja őket, a magyar népi stílus tartozékainak ismeri el ezeket a „furcsaságokat”.

Erre az ellentmondásra csak egy felelet van: a kor általános zenei felfogása, mely a maga idealizált népdalkultuszával, légvárakat építő népies programjával befolyásolni tudott, helytelen útra vitt olyan kutatót is, aki már közel állott a tisztult felismeréshez. Ettől a korszellemtől Mátray sem tudott szabadulni.

Gyűjteménye így is sok értékes anyagot tartalmaz. Először közöl változó ütemű dallamokat, a történeti anyagból először jelenik meg itt nyomtatásban – a két Tinódi-dallamon kívül – a Gergely-

* Idézi Szabolcsi: A XIX. század..., 59. l.

járás és a „Mit búsulsz, kenyeres” melódiája. Az I. kötet 2 füzetének 47. számú „Dudanótája” pedig bátran kiállja a versenyt akármelyik modern népdalfeldolgozással. A zongorakíséret, üres kvintjeivel és kvartjaival, a kvintváltó dallam ízléses és stílusos harmonizálása és a nagyszabású zongorautójáték precíz dallam-, ékesítés- és hangsúlyjegyzése mind azt mutatja, hogy Mátrayban megvolt az adottság az igazi népdal felismerésére és stílusos feldolgozására.

Ugyanakkor a publikáció tele van gyengébbnél gyengébb műdalok seregével, rossz feldolgozásokkal (csodálkozunk a jó iskolán átment, jól képzett muzsikus Mátrayn, hogyan tudott ilyeneket leírni!), egyszóval: a „Magyar Népdalok Egyetemes Gyűjteménye” nagyszámú eredménye és a jövő felé mutató vonásai mellett a kor többi népdalgyűjteményének hibáit, gyengeségeit is megmutatja.

Ezen a helyen kell megemlítenünk Mátray népdallal kapcsolatos munkásságának egy állomását, mely ugyan az időrendet tekintve kiesik e tanulmány keretéből, de tárgyánál fogva idetartozik. Arról a lektori véleményről van szó, melyet Mátray az 1830-as években adott a Tudományos Akadémia részére *Mindszenty Dániel* és *Udvardy János*

népdalgyűjteményeiről.* Erről a két úttörő népdalkutatóról *Kodály* Zoltán részletesen megemlékezett egy tanulmányában.** Idézi *Kodály* az Erdélyi-féle népdalgyűjtemény előszavából azt a passzust, amely utal Mátray véleményére, és hozzáteszi, hogy az általa felfedezett anyagban nem volt meg ez a véleményezés. Az Országos Széchényi Könyvtár 1953-ban szerzett Mátray-kéziratai közt azonban ott van ennek a lektori kritikának fogalmazványa is.

★

Nem e tanulmány feladata a két gyűjtemény és Mátray véleményének összevetése, csak néhány fontosabb szempontra térünk ki.

Mindszenty és Udvardy munkájának értékelése *Kodály* szerint a következő: „Mindent összevéve: ketten jól kiegészítik egymást, s csak sajnálhatjuk, hogy nem jöhetett létre idejében oly gyűjtemény, melyben mindkettejük felfogása érvényesül. Nem volna igazságos fejtegetéseiket mai tudásunkhoz mérni. Korukhoz képest tökéletes a felfogásuk, lényege ma is megáll. Kettejük munkájából mindenestre jobb gyűjtemény jöhetett volna létre, mint akármilyen, ami egy emberöltőn át e téren megjelent. Egy 1840 táján kiadott jó gyűjteménynek

* OSzK Zeneműtár, Ms. Mus. Th. 47.

** *Kodály* Zoltán: Magyar zenei folklore 110 év előtt. Budapest, 1943. (Köny. a „Magyarságtudomány” II. évf. 3-4. számából.)

egész zeneéletünk fejlődésére, műzenénk kialakulására döntő hatása lett volna.”

Nos, Mátray véleményezése hozzájárult ahhoz, hogy e két gyűjtemény ne jelenjék meg nyomtatásban. Mintha a véleményező habozott is volna a végső konklúzó kimondásánál. Eljárására mai szemmel nem találunk mentséget s a kor szemszögéből nézve is csak azt, hogy Mátray akkor még nem érkezett el az 1850-es évek viszonylagos tisztánlátásához. Ekkor még ő is a népdalért általánosságban rajongók közé tartozhatott, akik mindannyiszor megütődve és szinte bosszankodva álltak egy-egy igazi népdal előtt. De ez sem menti Mátray eljárását.

Ami a bírálatok szakszerűségét illeti, az nagyjában-egészében helytálló. Látja, hogy például Mindszenty anyagának több mint a negyede német eredetű, hogy a dallamok zongoraletétje, illetve harmonizálása primitív, sok melódiának az eddigi előfordulási helyeit is felsorolja, s dicséretes a magyaros prozódiaira való törekvése is. – Az Udvardy-gyűjteményre vonatkozó bírálat pedig már csak azért is értékes, mert míg a Mindszenty-féle anyag kótás kézírata százéves lappangás után megkerült, a „földmérő” gyűjteményének dalaira nézve ma csak ez a bírálat ad némi támpontot.*

★

* L. az idézett Kodály-tanulmányt.

Mátray Gábor működésének nyomai a XIX. század magyar művelődéstörténetének szinte minden területén ott vannak. Amihez hozzányúlt – ahhoz túlnyomórészt jól, előrevivően, helyesen nyúlt hozzá.

Mennyivel könnyebb dolga van a magyar művelődéstörténet bűvárának, ha kezébe veszi a Honművész köteteit, mennyivel hamarabb ér célta a magyar zenetörténet kutatója, ha A Muzsikának Közönséges Története bibliográfiai összeállításait áttanulmányozza, a könyvtári kutató, ha Mátray könyvészeti jegyzetei és cédulái kezénél vannak, a népzene tudósa, ha a Magyar Népdalok Egyetemes Gyűjteménye rendelkezésére áll! Ez a jelen haszna Mátray munkásságából. De a múlt, Mátray jelene, sokkal többel tartozott neki.

Sem a múlt, sem a jelen nem méltányolta érdeméhez méltó módon. E tanulmány annak a komoly adósságnak szerény törlesztése kívánt lenni, mellyel a magyar zenetudomány mindmáig tartozik Mátray-Rothkrepf Gábor emlékének.

Befejezésül ez úton mondok köszönetet Pukánszky Kádár Jolánnak, aki a színháztörténeti részben, és Vujicsics Tihamérnak, aki a délszláv népzeneire vonatkozólag volt segítségemre értékes tanácsokkal és adatokkal, valamint édesapámnak, aki a könyvtári munkában nyújtott segítséget.

Várnai Péter

Ez a tanulmány rövidített és részben átdolgozott változata annak a nagyobb dolgozatomnak, amely a Zene-tudományi Tanulmányok II., illetve IV. kötetében, 1954-ben, ill. 1955-ben jelent meg. Néhány új adatot, helyesbítést Móna Ilona „Mátray Gábor művei a Bartók Béla Zeneművészeti Szakközépiskola (volt Nemzeti Zenede) könyvtárában” című, kéziratban lévő dolgozatának köszönhetek.

TARTALOM

A Muzsikának Közönséges Története . . .	7
Első Toldalék a Magyar Muzsika Történetéhez.	172
Második Toldalék a Magyarországi Muzsika Történetéhez	198
A magyar népdalok kitűnőbb sajátosságairól zenei tekintetben	260
Bihari János magyar népzeneész életrajza . .	288
A magyar zene és a magyar cigányok zenéje Igénytelen jegyzetek Mátray Gábor úrnak magyar zenéről írt cikkéhez – Patay Józseftől	305
Függelékül Mátray Gábor úr cikkéhez – Kubinyi Ferenctől	328
Töredék jegyzemények Magyarország történetéből (1848–1849)	333
	337

Jegyzetek

A sajtó alá rendező megjegyzései	353
Mátray Gábor nyomtatásban megjelent kiadványai	357

Függelék

Várnai Péter: Egy magyar muzsikusz a reformkorban	361
---	-----

MAGVETŐ KÖNYVKIADÓ
FELELŐS KIADÓ KARDOS GYÖRGY
KNER NYOMDA 83.44 GYOMAENDRŐD, 1984
FELELŐS SZERKESZTŐ SZALAY KÁROLY · MŰ-
SZAKI VEZETŐ SEBESTYÉN LAJOS · MŰSZAKI
SZERKESZTŐ FRAUNHOFFER PÉTER · KIADVÁNY-
SZÁM 5630 · MEGJELENT 23,8 (A/5) ÍV TERJEDE-
LEMBEN, PLANTIN BETŰTÍPUSBÓL SZEDVE
MA 4638

ISBN 963 14 0308 4
ISSN 0209-6471

11